

Jože Šorn

SLOVENCİ IN GOSPODARSKI POLOŽAJ V PRVI SVETOVNI VOJNI

Prispevek je znatno razširjen referat, ki ga je avtor imel na XX. zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Ljubljani od 1. do 4. oktobra 1980.

Osnovno vprašanje te razprave se glasi: Kako je reagiral Narodni svet v Ljubljani, ki je poskušal biti sicer nadstrankarski ne pa tudi nadrazredni korpus, na gospodarsko in politično — zlasti na gospodarsko — propadanje dvojne monarhije in kako je snoval temelje za prehodno dobo in za njej sledečo novo nacionalno državo, ki sta se približevali hitreje kot so računali politiki, gospodarstveniki in vojaki? Tu ne moremo zasledovati delovanja tistega dela napredne slovenske intelligence, ki je zunaj meja habsburške monarhije spodkopavala temelje stare države; vendar moramo pustiti tudi šuštersčičjance in ono sorazmerno veliko skupino neopredeljenih ljudi, ki niso bili ne tam ne tu. Omejujemo se torej na Narodni svet v Ljubljani kot na skupino napredne buržoazne intelligence, ki je ostala doma med narodom, tu delovala v smislu lastne državotvornosti in od tod opazovala gospodarske spremembe v domovini in tujini, spremembe, ki so usmerjale delo Narodnega sveta kar v znatni meri. Na tem mestu ne moremo več kot opozoriti le na tri probleme, ki so se zdeli članom Narodnega sveta nadvse aktualni. Ti problemi so: prvič, koncentracija slovenskega združništva, drugič, valutne spremembe in finančne težave, tretjič, aprovizacija prebivalstva in oskrba s surovinami. Da bomo bolje razumeli aktivnost Narodnega sveta, moramo opozoriti na mednarodne tokove, ki so usmerjali napore te napredne slovenske intelligence.¹

Preučevalci evropske in s tem tudi že znatnega dela svetovne gospodarske zgodovine do leta 1914 poudarjajo, da je kapitalistični sistem opravičil svoj historični obstoj predvsem s tem, da je izredno razvil proizvodjalne zmogljivosti, da pa je z izbruhom prve svetovne vojne postal njegov nadaljnji obstoj vprašljiv, kajti vojna je posegla zelo globoko v njegovo bistvo. Nova oblika — vojno gospodarstvo — je proniknila navzdol vse do gospodarjenja občinskih uprav, obrtnih delavnic, kmečkih posestev in do stavkovnega razporeditve sindikalnih organizacij; skoraj vsi ukrepi, ki jih je oblast uresničevala od poletja 1914 dalje, so rušili dosedanje klasično kapitalistično gospodarstvo. Vse do prve svetovne vojne je bila na primer oboroževalna industrija sleherne države vgrajena v proračunski sistem, kjer so stroški zanjo obsegali povprečno 3—10 % proračuna, včasih tudi več. Izbruh vojne je porušil vsa normalna sorazmerja. Oboroževalna industrija, ki sama po sebi ni bila pridobitna gospodarska panoga, temveč le velik potrošnik dobrin in pomemben element v mednarodni politiki zastraševanja, je zahtevala zase vse več surovin, terjala in dosegla načrtovanje proizvodnje sebi v korist, izpeljala militarizacijo delavcev, uresničila drugačno razporeditev življenjskih potrebščin in podobno. Vojna ministrstva so zahtevala in tudi dobila zase vse več finančnih sredstev; s tem so pomagala rušiti ravnovesje znotraj posameznih narodnih gospodarstev, torej sistemov, ki so bili po že zelo stari tradiciji prilagojeni široki in svo-

¹ Uporabljali smo vire, ki jih hrani Arhiv SR Slovenije, Ljubljana, v fondu Narodni svet v Ljubljani (cit. AS, Narodni svet v Ljubljani), in vire, ki jih hrani Verwaltungsarchiv, Wien, Ministerium des Innern, V, točneje rečeno fotokopije dokumentov iz tega fonda, ki jih hrani arhiv Instituta za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana. — Upamo, da smo kljub pomanjkljivi uporabi virov uspeli nakazati situacijo, v kakršni so ljudje dočakali zlom habsburške monarhije in kreiranje Države SHS.

bodni mednarodni izmenjavi dobrin na temelju trdnih zlatih valut. Vojna je pomenila zelo velik odmik od normalnotržnega mehanizma, in s tem, da je oboroževalna industrija posameznih držav požirala vire svojih lastnih privatnogospodarskih sistemov, je pomagala izvotliti tudi svetovno gospodarstvo, torej gospodarstvo, katerega dve tretjini in tudi več so takrat identificirali z evropskim gospodarstvom.² V zvezi s temi spremembami opozarjajo gospodarski zgodovinarji na pojav, ki ga imenujejo »začetek prepletanja gospodarstva in države«, to je, poseganje državne uprave v do tedaj »samostojno« gospodarstvo. Absolutna kontrola državne ali politične oblasti nad gospodarstvom je bila karakteristična za nastajajočo boljševisko gospodarsko doktrino, ki je neločljivo povezala ekonomiko z državno administracijo (lastništvo proizvodnih sredstev, planiranje, devizna politika itd.).

Za čedalje večje vmešavanje državne oblasti v privatno gospodarjenje je bilo značilnih vsaj pet ukrepov, ki so veljali še nekaj let po koncu prve svetovne vojne. Vsakemu izmed njih smo namenili nekaj odstavkov, ker so pomagali ustvarjati okoliščine, v katerih je deloval Narodni svet v Ljubljani oziroma pred njim skupina naprednih meščanskih politikov in gospodarstvenikov vsaj od leta 1914 dalje.

1. Uveljavitev zlatega standarda

Brez posebnega uvoda naj najprej spregovorimo nekaj besed o valuti kot temelju gospodarstva in urejenega političnega življenja sploh. Ob začetku 19. stoletja je imela zlato podlago svoje valute samo Velika Britanija (od leta 1816 dalje). Drugje so dolgo časa nihali, ali naj bi obdržali najbolj razširjeno srebrno podlago ali naj bi prešli na dvojno podlago (srebro — zlato). V sedemdesetih letih 19. stoletja so prešle na zlato podlago Francija, Belgija, Nizozemska, Danska, švedska, Norveška, Nemčija. Nemčija kot pozneje vodilna država centralnih sil je utemeljila zlato podlago z zakonom z dne 3. julija 1873, vendar je obdržala srebrno še vse do odprave poleti 1907.

V habsburški monarhiji so mnogi gospodarstveniki pričakovali, da bo po nemškem zgledu morala tudi njihova država preiti na zlato podlago. Razmere pa vendarle niso dopuščale, da bi se to zgodilo tako kmalu. Dispariteto avstrijske veljave glede na srebro so končno odpravili leta 1879. Odločili so se za zlato veljavo; vpeljali so jo šele na osnovi zakona o prehodu na novo kronske veljavo, ki nosi letnico 1892. Konverzijo so delno uresničili že v prvih mesecih naslednjega leta; drugi nakup zlata so opravili v letu 1895. V mesecu maju tega leta je bila zlata zaloga monarhije že tolikšna, da je od celotnega obtoka bankovcev v višini 809 milijonov goldinarjev bilo kar 53 % obtoka kritega z zlatom.³ Prav tako šele v devetdesetih letih so prešle na zlato veljavo poleg Avstro-Ogrske še Japonska, Rusija in ZDA.

Zaradi takšnega razpleta dogodkov, kakršnega poznajo jugoslovanski narodi od krfskega pakta naprej, zlasti še po preboju solunske fronte v septembru 1918,⁴ je Slovence v vse večjem krogu zanimala srbska valuta. Zato moramo že kar tu spregovoriti nekaj besed o njej tudi mi. Kraljevina Srbija je vse do leta 1868 uporabljala kar 39 vrst tujih kovancev; največ so

² Gerd Hardach, *Der erste Weltkrieg*, München 1973, str. 62—63 (*Geschichte der Weltwirtschaft im 20. Jahrhundert*, Band 2, Hrsggeben von Wolfram Fischer, DTV 4122).

³ Eduard März, *Österreichische Industrie- und Bankpolitik in der Zeit Franz Josephs I.*, Wien 1968, str. 258—268. — Dalje prim. *Die Habsburgermonarchie 1848—1918*, Band I: *Die wirtschaftliche Entwicklung*, Wien 1973, str. 351—357 (Pisca sta Eduard März in Karl Socher).

⁴ O povečani dejavnosti Narodnega sveta v Ljubljani od tedaj dalje govore vsi pregledani viri, tudi zapisnik ustanovnega zбора Narodnega vjeća v Zagrebu ima šele datum 5. oktobra 1918 (AS, Narodni svet v Ljubljani, fasc. 2, Predsedstvo, ovoj Narodno vijeće).

krožili po državi avstrijski dukati in goldinarji. Sredi decembra 1873 je enota, imenovana dinar, postala zakonita denarna enota. Pet let pozneje so tej enoti uzakonili zlato podlago, vendar so dopustili tudi kovanje srebrnega droblja. Sredi januarja 1883 je narodna skupščina sprejela zakon o Narodni banki kraljevine Srbije ni ob tej priložnosti so določili, da bodo imeli bankovci 40-odstotno kritje v zlatu. Narodna banka je praktično začela sredi julija 1884.⁵

Zaradi opisanega svetovnega dogajanja v področju valut se je uveljavil tako imenovani zlati avtomatizem: s pomočjo zlate podlage so spet vzpostavili primerno ravnovesje v vsklajevanju cen in mezd ter v proizvodni in plačilni bilanci med različnimi deželami,⁶ kajti zlati standard, bolje rečeno zlata podlaga je združila, zila vse najvažnejše nacionalne valute v nekakšno enotno svetovno valuto. Tako ni naletela multilateralna izravnava plačilnih bilanc na nikakršne tehnične težave, londonski City pa je bil za takšno svetovno gospodarstvo najprimernejša in od vsega poslovnega sveta priznana likvidacijska centrala. Njen ugled je temeljil na zgodovinsko zrasli in skoraj neomejeni poziciji Velike Britanije kot mednarodnega upnika. Vendar v poslednjih letih pred prvo svetovno vojno ni bila Velika Britanija že nič več tako absolutno nesporno središče svetovnega gospodarstva kot je še bila v letih okoli 1900. Sodobni gospodarstveniki so opazili, da se je sicer večalo tekmovanje med nemškim in britanskim gospodarstvom, da pa nemške naložbe kapitala v tujini nikakor niso mogle konkurirati britanskim naložbam; poleg tega so se nemške naložbe osredotočile na Evropo, britanske so se praktično razširile na ves svet. Tudi ZDA niso mogle konkurirati Veliki Britaniji, ko so se potegovala za mesto svetovne gospodarske velesile, saj so bile v znatni meri še dolžnik.

Dejstvo, da je bila Velika Britanija gospodarska velesila brez pravega tekmeca, je v zvezi s pojavom, ki ga imenujemo izvoz kapitala. Prvotno — namreč od deblokade Evrope okoli 1815 dalje — je bila ta država „delavnica sveta“ (Workshop of the World), ki je na veliko izvažala še blago. Pozneje je mogla preiti na izvoz investicijskega kapitala. Izvoz kapitala je bil po mnenju Hobsona⁷ in Lenina⁸ osrednji element v evropskem imperializmu. Hobson je — po mnenju svetovnogospodarskih zgodovinarjev — pravilno domneval, da je proti koncu 19. stoletja v primeru Velike Britanije delež dobička pri izvozu kapitala močno presegal dohodke iz zunanje trgovine; s tem je ta država postala prvi bankir sveta.⁹ Po burski vojni se je povečal izvoz kapitala tudi v Argentino in ZDA. V Argentini je v tem času bilo od vsega tujega investiranega kapitala kar 80 % britanskega; mnogi so trdili, da je bila tedaj Argentina del britanskega „informal Empire”.¹⁰ ZDA so bile po prvi strani upnik s 3,5 milijardami dolarjev, po drugi strani še dolžnik s 6,8 milijardami dolarjev. Prav zaradi te sorazmerno visoke negativne postavke in nizke pozitivne postavke niso še mogle misliti na to, da bodo že kar v bližnji prihodnosti spodrinile Veliko Britanijo s plectala svetovnega upnika.

⁵ Narodna banka 1884—1934, Topčider 1935, str. 3—20, 84—92.

⁶ Friedrich-Wilhelm Henning, *Die Industrialisierung in Deutschland 1800 bis 1914*, Paderborn 1973, str. 256 (UTB 145, Wirtschafts- und Sozialgeschichte, Band 2).

⁷ J. A. Hobson, *Der Imperialismus*, Köln/Berlin 1970, Kiepenheuer & Witsch, 2. Auflage (delo izšlo prvič 1902) — v celoti.

⁸ V. I. Lenin, *Imperialismus kot najvišji štadij kapitalizma*, Ljubljana 1946 — v celoti.

⁹ Winfried Baumgart, *Der Imperialismus. Idee und Wirklichkeit der englischen und französischen Kolonialexpansion 1880—1914*, Wiesbaden 1975, str. 86—95 (Wissenschaftliche Paperbacks, 7; Sozial- und Wirtschaftsgeschichte, hggeben von Hans Pohl). — Za nemški vzpon prim. Helmut Böhme, *Prolegomena zu einer Sozial- und Wirtschaftsgeschichte Deutschlands im 19. und 20. Jahrhundert*, Frankfurt a/M 1973, str. 96—106 (Edition Suhrkamp SV, 253). — Za Vel. Britanijo prim. Phyllis Deane and W. A. Cole, *British Economic Growth 1688—1959*, Cambridge 1969, zlasti str. 259—277. — Za Francijo J. H. Clapham, *The Economic Development of France and Germany 1815—1914*, Cambridge 1968, str. 376—395.

¹⁰ Peter A. Hengeler, *Die industrielle Entwicklung Argentiniens*, Bern und Stuttgart 1974, str. 50 (Veröffentlichung des Lateinamerikanischen Instituts an der Hochschule St. Gallen für Wirtschafts- und Sozialwissenschaften, 7).

Za vodilno skupino slovenskega meščanstva je bilo zelo pomembno, da je opazovala in doumela tak svetovni tok dogajanja, saj je Narodni svet v Ljubljani imel v svoji sredini določeno število gospodarstvenikov-praktikov in gospodarstvenikov-teoretikov. Ti so omogočili Narodnemu svetu, da je videl dlje in bolje kot vse ostale neorganizirane skupine v ljudstvu.¹¹

2. Razpad zlatega standarda

Uvodni vojni ukrep, ki je posegel prav v področje valute, imenujemo ukinitvev zlatega standarda. Prva država, ki je ukinila izplačevanje bankovcev v zlatu, je bila Rusija. Ukrep je veljal od 27. julija 1914 dalje. Objavili so ga torej dva dni po zasedanju carskega kronskega sveta, ki je razpravljaval o podpori ogroženi kraljevini Srbiji. Naslednja gospodarska velesila, ki je odpravila zamenjavo bankovcev z zlatom, je bila Nemčija; dokument je objavila 4. avgusta, prav na dan vstopa Velike Britanije v vojno. Takoj naslednjega dne, 5. avgusta, je Nemčiji sledila tudi Francija. Velika Britanija je opustila zlati standard na pragmatičen in neopazen način: pravno je sicer še dalje skozi vso vojno obstajala zamenljivost, a v praksi so z različnimi predpisi preprečili kaj takega. Poslednja velesila, ki je šla po utečeni valutni poti, so bile ZDA, ki so po vstopu v vojno spomladi 1917 dopustile izvoz zlata samo še s posebnim dovoljenjem (torej podobno kot Velika Britanija). — Italija ni spremenila ničesar, ker tu že v času pred prvo svetovno vojno niso poznali obveznosti glede izplačevanja bankovcev z zlatom.¹²

Zaradi znanih vojaških dogodkov se je Narodna banka kraljevine Srbije kmalu preselila v Kruševac in se decembra 1915 končno umaknila iz Soluna v Marseille. V času vojne so belgijsko, srbsko in še nekatere valute črtali iz deviznih notiranj; s tem je dinar izgubil uradni borzni tečaj. Vendar je srbska vlada vzdrževala tako imenovani uradni državni tečaj, po katerem je veljalo 80 francoskih frankov = 88 drahem = 100 srbskih dinarjev. Dejansko je imel dinar v Švici v času prve svetovne vojne boljši tečaj kot menjalnega sredstva brez posebnega pomena. Nemška marka in avstro-ogrska krona = 2 din (dalje 1 bolgarski lev = 2 din, 1 nemška marka = 2,5 din).¹³

Po navedenih ukrepih se je povsod po svetu uveljavil sistem mednarodnega trgovskega poslovanja na temelju vrednostnih papirjev. Odslej je z njimi in z najemanjem kredita v ZDA dolga vrsta držav plačevala svoj import in druge obveznosti.

Tako je bilo pri zaveznikih in nevtralcih; kako je bilo pri centralnih silah? Ker so bile le-te izločene s svetovnega trga, so bile prisiljene skleniti dvostranske državne pogodbe. V takem položaju je bila vloga denarja kot menjalnega sredstva brez posebnega pomena. Nemška marka in avstro-ogrska krona sta notirali na njujorški borzi vse manj in manj: že decembra 1914 je njuna vrednost močno padla; novembra 1916 je bila marka za 26 % pod predvojno pariteto, krona celo za 41 % pod to relacijo. Zato so vnašali v dvostranska pogajanja klavzulo, da bodo obveznosti poračunali šele po vojni. Obe glavni centralni sili sta si pomagali še s posebno, a zelo znano obliko zunanjetrgovinskih odnosov, namreč s plenjenjem gospodarskih dobrin v zasedenih ozemljih.

Kljub takšnemu razvoju so preprosti ljudje tako v antantnih kot v centralnih državah vse do konca vojne močno zaupali neomajnosti svojih nacionalnih valut.

¹¹ AS, Narodni svet v Ljubljani, fasc. 2, Predsedstvo, ovoj: Poročila (zapisniki posvetovanj dne 16. in 17. avgusta 1918).

¹² Gerd Hardach, op. cit., str. 151—152.

¹³ Narodna banka ..., str. 84—92.

3. Vojne finance

Izračunati izdatke za vojno je zelo težko; nekatere države so vojaške izdatke vodile posebej, vojne izdatke civilnih resortov posebej. Drugje spet so dolgove za oborožitev armade vodili drugače kot drugi. Odvisni smo od ocen.

Zakaj so se vodilne državne administracije odločile ukiniti zlati standard? Zato, ker so menile, da nikakor ni razumno plačevati oborožitve, izredne vojaške nakupe hrane, surovin in opreme z zlatom. Zlato je bilo primerno sredstvo za poravnavo plačilnih obveznosti v mirnodobnem, rednem, normalnem gospodarjenju, ne tudi v izrednem vojnem gospodarstvu, ko je stanje labilno in odvisno od položaja na fronti in ko so investicije v vojaške objekte prečesto zgrešene investicije.

Sicer je res, da je ob začetku vojne temeljilo financiranje vojnih izdatkov na premisi, da bo vojna kratka in da bodo mogli izdatke obvladati z najetjem kreditov; skoraj vse vojne pred letom 1914 so se financirale tako, toda pri prvi svetovni vojni se je kaj kmalu pokazalo, da se je sistem bistveno spremenil. Davčna politika, ustvarjena za vojni čas — kar je za dolgo vojno nujno potrebno — ni bila načrtovana nikjer. Davek na vojne dobičke so vpeljali šele med vojno in to takrat, ko so ti že močno porasli.¹⁴

Za poravnavanje kratkoročnih dolgov države so v Nemčiji razpisali in izpeljali skupaj devet vojnih posojil (po pravilu v marcu in septembru vsakega leta, pričnši s septembrom 1914). Obresti so bile petodstotne. Posojila so podpisovali predvsem široki sloji prebivalstva; banke in hranilnice so se bolj malo udeleževale teh poslov. Tudi francoska vlada je v začetku financirala vojaške izdatke izključno s krediti; davčnih bremen se je dokaj dolgo izogibala, saj je komaj sredi leta 1916 obdavčila vojne dobičke. Prvo francosko vojno posojilo so razpisali šele v novembru 1915, potem po eno v letih 1916, 1917 in 1918. Velika Britanija je imela nekaj posebnosti, ki jih drugje niso poznali: res je prvo vojno posojilo razpisala že v novembru 1914, a istočasno je vlada predložila še prvi vojni budžet kot dopolnilo tekočega državnega budžeta. Ta prvi vojni budžet je že vkalkuliral različna povišanja davkov. Poudariti moramo, da je leta 1915 vpeljala vlada carino in s tem končala dolgo tradicijo britanske svobodne trgovine. Davke na vojne dobičke so vpeljali septembra 1915, toda težišče za pridobitev denarja so postavili na posojila. Do leta 1917 so razpisali tri velika posojila, kjer so se znatno angažirale prav banke. ZDA so pričele z vojnofinančno politiko že pred vstopom v vojno. »Oborožena nevtralnost« je povečala državne izdatke, zato so septembra 1916 povišali davke. Od aprila 1917 dalje so izdatke za oborožitev financirali podobno kot povsod drugod — s kratkoročnimi zadolžnicami. Prvo vojno posojilo so razpisali maja 1917, torej kmalu po vstopu v vojno. Sledila so še štiri posojila, poslednje v aprilu 1919. Vseh pet vojnih posojil skupaj je zbralo 21,4 milijarde dolarjev.

Finančni strokovnjaki v državah-udeleženkah vojne so opozarjali, da se bo pri financiranju oborožitve, ki je bila večja kot kdajkoli v moderni zgodovini, porušilo ravnovesje med ponudbo in povpraševanjem po življenjskih potrebščinah. Pri vse manjših zalogah hrane bo vse več papirnatega denarja; inflacija bo vsekakor znatna, vendar različna od države do države. Tako zaradi inflatoričnega financiranja vojne kot zaradi centralistično vodenega gospodarstva je nastal znaten monetarni presežek. Z drugimi besedami: ker so bile omejene investicije in potrošnja, je bilo denarja, papirnatega denarja ali bankovcev brez pravega kritja precej več kot bi še bilo znosno. V primeri s stanjem konec leta 1913 je bil obtok bankovcev konec leta 1918 v Nemčiji za 1141 % večji, v Veliki Britaniji celo za 1154

¹⁴ Gerd Hardach, op. cit., str. 170 sl.

odstotkov, v Franciji za 532 % in v Italiji za 504 % večji. V habsburški monarhiji se je obtok bankovcev od izbruha vojne 1914 do 31. oktobra 1918 povečal od 2,19 milijarde kron na 31,48 milijarde kron ali za 1440 odstotkov. Skupaj je bilo osem vojnih posojil, ki so dala državi v roke 35,1 milijarde kron, kar je bilo enako 9,2 milijardam predvojnih kron. Izdatki za vojno so znesli 22,4 milijarde predvojnih kron, od tega je odpadlo na avstrijsko polovico države 14,4 milijarde kron, na ogrsko polovico 8 milijard kron.

Da bi dvojna monarhija pokrila vse vojne izdatke, je pritegnila v svojo akcijo priljubljeno sredstvo: posegla je v valuto, in sicer s tem, da je najemala kredite v novčanični banki. Banka je dala državi lombardno posojilo, kar so v bistvu bili srednjeročni papirji. Po prvem posojilu je že v jeseni 1914 pričela banka za novčaničnice diskontirati državne menice. Krediti novčanične banke so na ta način povečali količino denarja; tako je bilo mogoče priti do posojila na tržišču kapitala. Že novembra 1914 je prišlo do prvega takšnega posojila; dalo je skupaj 2,2 milijarde kron. Za vračanje posojila so določili leto 1920. Takšnih posojil je — kot smo rekli — bilo osem. Vendar te bančne in finančne transakcije v bistvu niso bile namenjene plodonosnim poslom, temveč investicijam, ki se niso obrestovale. Zaradi vsega tega je bila valutna in finančna situacija habsburške monarhije poleti 1918 tako brezupna, da so strokovnjaki menili, kako bi se monarhija mogla gospodarsko še rešiti samo s pomočjo prav drastične valutne reforme po vzorcu »državnega bankrota« iz leta 1811, ko so zamenjali pet starih goldinarjev za en novi trdni goldinar. Ker tega ni izpeljala, je razkroj valute in s tem financ pripeljal do prave katastrofe v poprevratnih letih.¹⁵

Razvrednotenje denarja je zajelo vse države-udeleženke vojne. Dolar in jen sta zgubila približno polovico svoje notranje kupne moči, švedska krona celo dve tretjini, čeprav so vse te valute brez posebnih težav obdržale svojo pariteto do zlata; na švedskem je cena zlata celo znatno padla. Po vojni so ZDA, Japonska in vrsta nevtralnih držav ostale pri stari pariteti zlata. Velika Britanija se je priključila zlatemu bloku šele po ostri deflacijski politiki. Na evropskem kontinentu je bila vojna inflacija že sama po sebi zelo hudo breme; povojni čas je prinesel dodatno inflacijo tako, da so morali marsikje svoje valute razvrednotiti. Vlade Belgije, Francije, Italije, Portugalske in nekaterih vzhodnih ter jugovzhodnih evropskih držav so si olajšale finančno likvidnost z zmerno inflacijo. Tretjo skupino držav sta vojna in povojna inflacija prizadeli najhujše: v Nemčiji, Avstriji, na Poljskem, v boljševiški Rusiji in na Madžarskem so valute zaradi hiperinflacije popolnoma ušle kontroli. Zaradi tega so tu opustili stare diskreditirane veljave in vpeljali nove enote. Pri vseh teh različnih načinih stabilizacije je bilo težko ujeti pravi menjalni tečaj, kajti cene so se od leta 1913 dalje močno spremenile in splošne gospodarske težave so bile tolikšne, da je bilo dokaj iluzorno uravnovesiti plačilno bilanco določene dežele; ponekod so svojo veljavo ali valuto »nadvrednotili«, ponekod »podvrednotili«; obe početji sta bili zelo nevarna faktorja, ker sta povzročala nestabilnost v mednarodnem valutnem sistemu v dvajsetih letih.

Sedaj bomo lažje razumeli, zakaj so vodilni ljudje v Narodnem svetu tako zaskrbljeno in skoraj vsak dan razpravljali, kako bi se vsi tisti Slovenci, ki so podpisovali vojna posojila, znebili teh slabih ali malo vrednih vrednostnih papirjev, kupovali pa tečajno visoko stoječe vrednostne papirje, na primer delnice močnih delniških družb, kupovali nepremičnine (poslopja v Trstu in drugje, zemljišča itd.).¹⁶ Sleherno zagovarjanje misli,

¹⁵ Die Habsburgermonarchie 1848—1918, I, str. 101—104.

¹⁶ AS, Narodni svet v Ljubljani, fasc. 3, Spisi odsekov, ovoj: Gospodarski odsek (tu je največ grada o aktivnosti tega odseka).

da imajo krone relacijo 1 : 1 z dinarjem — naj se menjajo torej al pari — je bilo nadvrednotenje ali po domače precenjevanje kron, kar bi novemu jugoslovanskemu gospodarstvu zelo škodovalo. Javna tajnost je bila, da so zahodni predeli panonskega prostora že več mesecev pred prevratom in še dolgo po prevratu tiho tapili prehranjevalne dobrine v Avstrijo in za to »trgovino« iztržili približno dve milijardi brezvrednih kron, za katere so lastniki pozneje na ves glas zahtevali relacijo z dinarjem v sorazmerju 1 : 1 in s tem odpirali vrata demagogiji.

4. Oskrba s surovinami

Ob zbiranju temnih oblakov nad Evropo poleti 1914 so vodstva držav napačno računala s kratkotrajno vojno, tudi Nemčija, ki je bila najbojevitejša med vsemi državami. Državniki v Evropi so vedeli, da sta industrija in trgovina že tako mednarodno povezani, da brez občutnih motenj v obsegu in načinu kroženja dobrin, kakršna sta prevladovala do tedaj, sploh ne bo mogoče vzdržati vojne. To še toliko bolj, ker je bila oboroževanju namenjena industrija po količosti proizvodnje le majhen del vsega nacionalnega industrijskega potenciala. Zadoščala je za mirnodobne oboroževalne potrebe, ne za daljšo vojno. Leta 1914 je že po nekaj tednih bojov postalo jasno, da je stari način bojevanja za vedno mimo. Gospodarska priprava vojne leta 1914 se je izkazala kot skrajno nezadostna v vseh državah. Zato je prva svetovna vojna bila prava prelomnica v pojmovanju omejenega oziroma totalnega bojevanja ali drugače rečeno starega in modernega načina vojskovanja.

V antantnem taboru je bila vodila gospodarska sila Velika Britanija. V njenem gospodarskem ministrstvu so mislili, da je njihova najvažnejša naloga, da prepričajo svoj poslovni svet, kako ni potrebna nobena državna intervencija; dolgo časa so verjeli, da vojna ne bo vplivala na normalno gospodarsko dejavnost ("business as usual", poslujmo kot ponavadi). Toda po sedmih mesecih vojne so se počasi le morali lotiti ostrejših ukrepov in od poletja 1915 dalje so izgrajevali posebni sistem oboroževalne politike, ki ga je domači poslovni svet imenoval kar »državni monopolizem«. — Francosko gospodarstvo je bilo zelo močno odvisno od uvoza industrijskih surovin; pri vsem tem ga je močno prizadela še izguba tistega severovzhodnega ozemlja, ki ga je okupirala nemška vojska. — Rusija je bila za vojno zelo slabo oborožena in vseh prvih dvanajst mesecev sploh ni imela nobene oborožitvene politike. Šele poleti 1915 so se tam zganili: da bi mogli financirati tekoča naročila, je državna banka povečala kontingent bankovcev, namenjenih obtoku, od 300 milijonov rubljev na 1500 milijonov rubljev. Količina se je večala, dokler ni marca 1917 bilo v obtoku za 9900 milijonov rubljev. — Zaradi posebnega položaja ni bilo v ZDA pred letom 1914 nobene omembe vredne oboroževalne industrije. Zaradi politike »oborožene nevtralnosti« in zaradi povpraševanja antantnih sil po vojaških potrebščinah je prav hitro zrastle vojna industrija, ki je v bistvu bila privatno delo nekaj velikih koncernov.

V Nemčiji je državna kontrola najprej posegla v področje gospodarjenja s surovinami. V letih 1910—1913 je odpadlo 43 % vsega uvoza na surovine. Pobuda za upravljanje s surovinami je izšla že v prvih dneh vojne iz vrst privatnega gospodarstva. Zato so 13. avgusta 1914 ustanovili v pruskem vojnem ministrstvu oddelek za vojne surovine, ki je bil razdeljen na 25 sekcij. Za gospodarjenje s surovinami so ustanovili ali delniške družbe ali tudi družbe z omejeno zavezo, ki so jih vodili porabniki surovin. Ta država je imela pred antantnimi silami določeno prednost vse do poletja 1915, ko je britanska vlada močneje mobilizirala svoje gospodarske sile. Nemčija je

ta pomembni dogodek prezrla, zato je morala svoje gospodarstvo popolnoma militarizirati: konec avgusta 1916 je vajeti prevzela iz rok vojnega ministrstva sama vrhovna vojaška komanda (Hindenburg—Ludendorff). S tem je pričela totalna mobilizacija gospodarstva in delovne sile. Toda po drugi strani so se uveljavili momenti, ki jih poleti 1916 ni mogel nihče slutiti: zima je bila zgodnja in huda in kmalu je pričelo prebivalstvu primanjkovati premoga. Od januarja do marca 1917 so se vrstile stavke v Porurju, Berlinu in drugod, sredi aprila v Leipzigu in Berlinu. Povsod so zahtevali višje mezde in boljšo prehrano in oskrbo. Pod vplivom vojne utrujenosti in ruske februarске revolucije so delavci postavljali tudi že politične zahteve. Junija in julija 1917 je prišlo zlasti v Porurju in Zgornji Šleziji do novega stavkovnega gibanja. To se je dogajalo prav v času vojaške zahteve glede totalne mobilizacije in militarizacije gospodarstva.¹⁷

Od centralnih sil je imela razen Nemčije svojo lastno oboroževalno industrijo le še Avstro-Ogrska. Tu so že od začetka vojne militarizirali gospodarski potencial, kajti obrati, ki so proizvajali material, potreben armadi, so bili po zakonu o vojnih dobavah iz leta 1912 (Kriegsleistungsgesetz) podvrženi vojaški kontroli; delavci v teh obratih so bili enako podrejeni isti kontroli. V primeru upornosti jim je sodilo vojaško sodišče. Državna administracija je pričela že konec leta 1914 vse bolj posegati v gospodarstvo; predvsem so uredili upravo za surovine. Njej je sledila dolga vrsta podobnih organizacij. Kot se je spopolnjevala in izboljševala koordinacija vojaških operacij na fronti ter se približevala skupnemu nemško-avstroogorskemu vodenju vojne, tako je bolj ali manj skupen postajal sistem, ki mu moremo reči centralno koordinirani sistem srednjeevropskega vojnega gospodarstva. Ena izmed njegovih velikih ovir je bila v tem, da je ogrska polovica habsburške monarhije vse bolj očitno kazala in uveljavljala svoj partikularizem. Ker se je zelo omejila mednarodna trgovina, se je avstro-ogrsko vojno gospodarstvo orientiralo predvsem na povezovanje z nemškim gospodarstvom. Knjiga, ki jo je napisal Friedrich Neumann z naslovom *Mitteleuropa*, je postala zelo popularna in tudi dunajska vlada se je oprijela nekaterih njenih idej. Končni cilj te srednje Evrope so videli nekateri berlinski in dunajski krogi v stopitvi obeh držav v eno gospodarsko enoto; manj radikalni krogi so ciljali na carinsko zvezo z obojestranskimi preferenčnimi carinami. Glede carinske unije je moral Duñaj še prej rešiti odnos do Budimpešte. Julija 1918 so bila v Salzburgu končana pogajanja, kjer so izoblikovali naslednjo formulo: Za vse blago delno obojestranska delno enostranska carinska prostost, notranje ali vmesne carine naj bodo enake razliki zunanjih carin. Na tej podlagi naj bi sklenili pogodbo o gospodarskem približevanju habsburške monarhije nemškemu rajhu. Pogajanja so sklenili 11. oktobra 1918, torej nekaj tednov pred zlomom front.¹⁸ Rezultat dogovarjanja so potem na mirovnih pogajanjih razveljavili in republiki Avstriji — do takrat Republiki Nemški Avstriji — so prepovedali, da bi se sklicevala na carinsko unijo in da bi uporabljala ime Nemška Avstrija.

Po drugi strani so tudi zahodni zavezniki ustanovili za medsebojno ekonomsko pomoč posebno Mednarodno komisijo za oskrbo. Toda ekonomska solidarnost znotraj antante je v primeri s carinsko unijo obeh glavnih centralnih sil bila sorazmerno šibka. Fronte v Italiji, na Balkanu in na Bližnjem vzhodu niso odločilno razbremenjevale glavnega bojišča v severni Franciji, saj sta bili Srbija in Romunija praktično zbrisani z zemljevida

¹⁷ Robert J. Wegs, *Die österreichische Kriegswirtschaft 1914—1918; Deutsche Bearbeitung von Heinrich Mejslik*, Wien 1979, str. 102—105. — Gerd Hardach, op. cit., str. 197 sl.

¹⁸ Robert J. Wegs, op. cit., str. 41—50. — Dalje prim. *Die Habsburgermonarchie 1848—1918*, I, str. 63—64. — R. J. Wegsovo delo je zelo dober pregled avstroogrskega vojnega gospodarstva med prvo svetovno vojno.

samostojnih držav in Italijo so mogli obdržati v vojni le s pomočjo okrep-
ljene gospodarske in vojaške podpore.

5. Oskrba z življenjskimi potrebščinami

Zaradi državne kontrole nad oboroževalno industrijo se je pričelo na ši-
roko govoriti o prehodu iz monopolističnega štadija kapitalizma v držav-
nomonopolistični štadij kapitalizma.¹⁹ Zaradi oboroževalnih naporov so za-
postavljali prehranjevanje in oskrbovanje civilnega prebivalstva. Posledica
je bila splošno obubožanje in nižanje življenjskega standarda državljanov.
Takrat se je pokazalo, kako je za milijone Evropejcev življenjsko pomemb-
no, da svetovni trg normalno in dobro funkcionira.

Veliki Britaniji je po izbruhu vojne zmanjkalo najprej sladkorja, saj
ga je do vojne uvažala približno dve tretjini iz Nemčije in Avstroogrske.
V ostalem je v Britaniji vse do leta 1916 ostal uvoz življenjskih potrebščin
na višini devetdesetih odstotkov predvojne količine. Žetev v letu 1915 je
bila kar nadpovprečno dobra. Kljub vsemu so se cene dvigale sorazmerno
hitro: junija 1915 so bile za 33 % višje kot tik pred vojno, junija 1916 že
za 61 % višje kot julija 1914. Mezde so se večale seveda počasneje: do juli-
ja 1915 so bile višje za 5—10 odstotkov, julija 1916 za 15—20 % višje kot
pred vstopom Velike Britanije v vojno. Državna prehranjevalna politika se
je pričela uveljavljati v poznem poletju 1916 s tem, da so oktobra po vzor-
cu komisije za sladkor iz leta 1914 ustanovili urad za pšenico in nato še
za druga žita; vpeljali so še državni monopol za uvoz zmrznjenega mesa.
K vsem tem ukrepom moramo vendarle dodati, da se je državna interven-
cija v bistvu omejevala le na uvoz teh dobrin, ne tudi na njihovo razdelje-
vanje. Domača proizvodnja ni bila podvržena državnim kontroli in razdelje-
vanje so prepustili kar trgovini sami. Šele sprememba vlade v letu 1916
je prinesla novo prehranjevalno politiko: močno so pospeševali domačo
proizvodnjo, načrtovali uvoz, nadzorovali razdeljevanje. Sklenili so preora-
ti tri milijone hektarov pašnikov, kjer so gojili krompir in oves (načrto-
vane površine sicer niso dosegli). Zaradi tega je bila proizvodnja omenje-
nih dobrin prav leta 1918 kar za nekako 40 % nad povprečjem desetletja
1904—1913. Šele septembra 1917 so se pojavile prve maksimirane cene za
najvažnejše prehranjevalne dobrine.

V Franciji je agrarna proizvodnja zaradi mobilizacije močno nazado-
vala. Leta 1917 je žetev pšenice dosegla najnižjo točko s 40 % predvojnega
nivoja. Zelo je bila prizadeta tudi proizvodnja sladkorja, doma v severni
Franciji. Državno vodenje gospodarstva se je uveljavljalo od oktobra 1915
dalje; prvo je bilo na vrsti žito.

V Italiji se je ob izbruhu vojne 1914 najprej pokazala kratkotrajna
kriza, kajti dovoz žita iz Romunije in južne Rusije je bil blokiran. Nado-
mestili so ga z uvozom iz drugih dežel. Domača proizvodnja je zaradi vojne
nazadovala le za deset odstotkov; šele v vojnem letu 1917 je proizvodnja
žita nazadovala za okoli 30 % glede na predvojno stanje, kar je že bilo za-
skrbljivo. Ker so široke plasti prebivalstva živele že pred vojno dokaj
skromno življenje, niso racioniranja občutile izrazito boleče.

Poslednji medzavezniški uvozni program iz julija 1918 je zajamčil Ita-
liji kot absolutni minimum okoli 4 milijone ton uvoženih življenjskih po-
trebščin, od tega okoli tri milijone ton žita. Tako je bil uvoz življenjskih
potrebščin v Italijo leta 1918 za okoli 40 % večji kot pred vojno. Marca 1916
so tu vpeljali kontrolo cen, leta 1917 karte za kruh itd. Tako imenovana
tessera ali nakaznica je regulirala življenjski standard spodnjih plasti
prebivalstva vse do junija 1921.

¹⁹ Literatura in pregled dogajanja pri Gerdu Hardachu, op. cit., str. 119—150.

V Rusiji proizvodnja žita ni nazadovala katastrofalno. Velik problem je bil le dovoz v mesta in industrijska središča zaradi slabo razvejane prometne mreže. Zaradi slabe oskrbe so izbruhnile stavke že spomladi 1915.

Nemčija je imela pred prvo svetovno vojno sorazmerno visoko stopnjo samopreskrbovanja. Kaj kmalu po izbruhu vojne so se pričele manjšati obdelovalne površine, zlasti površine za žito. V času vojne je bil donos žita približno za petino nižji kot pred vojno, tudi količine mleka in mesa so se občutno zmanjšale. Velike težave so bile s sladkorjem; tega je bilo pred vojno več kot dovolj, zato so v jeseni 1914 oblasti priporočile zmanjšanje proizvodnje. Rezultat je bil, da se je površina, zasajena s sladkorno peso, zmanjšala za tretjino in da je zato pričelo sladkorja počasi zmanjkovati. Zaradi pomanjkanja tako poljedelcev kot umetnih gnojil niso več uspeli pridobiti izgubljene površine. Zato je morala Nemčija kot močan predvojni izvoznik sladkorja že leta 1916 njegovo potrošnjo racionirati. Značilnost prehranjevalne politike v vojnih razmerah je bila, da so določene cene fiksirali šele takrat, ko so se zdele pretirano visoke; soodvisnega načrta še niso imeli. Šele v maju 1916 so ustanovili Urad za preskrbo v vojnem času. Da bi se poljedelci izognili uradni politiki cen, so pričeli prodajati pod roko. Neuglašenost med ponudbo in povpraševanjem je hitro dvigala cene življenjskih potrebščin.

Nemško poljedelstvo je pred prvo svetovno vojno zaposlovalo blizu milijon tujih sezonskih delavcev, posebno na velikih posestvih na vzhodu države. Ker je bilo z izbruhom vojne zaradi mobilizacije nenadoma premalo poljedelskih delavcev, so le-te nadomestili z ženskami in mladino, v začetku vojne tudi z začasno brezposelnimi, pozneje z vojnimi ujetniki. Teh je bilo leta 1918 že okoli 900.000 po številu, torej nekaj manj kot pred vojno sezoncev. Ker vojska ni mobilizirala samo moških, temveč je pobirala tudi živino in krmo in je pričelo primanjkovati poljedelskih strojev, rezervnih delov in bencina zanje, se je že omenjena samopreskrba, na katero so se ljudje navadili in je postala sestavni del narodnega gospodarstva, z daljšanjem vojne vse bolj kazala kot iluzija. Tako so v Nemčiji vpeljali živilske karte za kruh in moko že v januarju 1915. Najslabše je bilo v zimi 1916—1917, torej po slabi letini v jeseni 1916 (ki so jo tudi sicer zaznali v vsej Evropi) in po poslabšanju prometnih zvez od januarja 1917 dalje. Obrok kruha se je v aprilu 1917 zmanjšal in to je bil povod za največjo medvojno stavko v Berlinu in Leipzigu. Takrat niso več demonstrirali samo za kruh, temveč že za kruh in mir; vpliv februarске revolucije v Rusiji so na široko občutili tudi v Nemčiji.

Mnogo težav tudi v habsburški monarhiji je seveda nastalo zato, ker so bile centralne sile izrinjene s svetovnega trga; zasedba sovražnih držav je le v manjši meri nadomestila tiste vrste surovin, ki jih je dvojna monarhija prej uvažala iz tujine. Avstrijski Kriegsleistungsgesetz iz leta 1912 je dal pravno osnovo za posege v gospodarstvo od 1914 dalje; cesarska odredba z dne 10. oktobra 1914 je okvirno pooblastila vlado, da ima glede oskrbe prebivalstva in glede zahtev gospodarstva na voljo vsa sredstva. Končno je julija 1917 izšel zakon o polnomočju vlade glede vpeljave popolnega ali totalnega vojnega gospodarstva. Po nemškem zgledu so ustanovili v Avstro-Ogrski vrsto samoupravnih central za pridobivanje in razdeljevanje potrošnih dobrin. Na primer leta 1914 Centralo za prehrano, krmo in bombaž, Centralo za volno in kovine, leta 1915 Vojni žitoprometni zavod itd. Ob koncu vojne je delovalo prek 90 raznih central. V začetku so bile centrale še skupne za obe državni polovici, potem so jih pričeli deliti na avstrijske in ogrske. Ogrji so vse bolj uveljavljali separatizem z namenom, da bi ustvarili položaj, ki jim bo za bodočnost zajamčil večjo lastno držav-

nost. Za taisti cilj so uporabljali prodajo svojih agrarnih presežkov, izgradnjo težke industrije itd.²⁰

Maksimiranje cen se je v Avstriji pojavilo sorazmerno zgodaj. Časniki so že v začetku decembra 1914 objavili razglas o določitvi najvišjih cen za žito in moko na veliko.²¹ Fini pšenični moki so ceno maksimirali na 69,50 kron za metrski stot ali sto kilogramov; najcenejša je bila koruzna moka — 37 kron za stot. Za primerjavo naj dodamo, da so poleti 1918 plačevali ljudje že desetkrat in celo petnajstkrat višje cene od teh, ki smo jih navedli; na Koroškem so v nekaterih krajih tik pred koncem vojne bile cene celo dvajsetkrat višje.

V ogrski polovici habsburške monarhije je bila leta 1914 žetev žita izrazito skromna; saj je bila za tretjino manjša od povprečja. Naslednja žetev v letu 1915 je bila sicer boljša, a še vedno manjša od predvojnega nivoja. Naslednje žetve so bile vse slabe. Veliko so na to vplivale vojne razmere: manjšanje števila kmetov zaradi vpoklicev, dalje pomanjkanje živine, bencina za poljedelske stroje in rezervnih delov zanje. Maksimiranje cen ni zaleglo in nasprotja med obema državama polovicama so vse bolj kazala svoje zle učinke. Leta 1916 je znašala proizvodnja žita na osebo na Ogrskem okoli 203 kg, v Avstriji le okoli 72 kg. Toda kljub temu je dobavila Ogrska Avstriji takrat nekako 100.000 ton žita in moke, čeprav je dobava znašala pred vojno 2.100.000 ton žita in moke. Dobava drugih dobrin se je podobno drastično zmanjšala. Tudi sicer so nacionalna nasprotja pokazala svoj vpliv na prehranjevalno politiko: državnemu dirigiranju gospodarstva so se upirali tako Čehi kot Hrvati. Prvi in drugi so zadrževali dobrine zase in izigravali predpise.

Medsebojne dobave centralnih sil med vojno so bile zelo skromne. Toliko pomembnejše so bile dobave iz nevtralnih držav, to je iz Nizozemske, Švice, skandinavskih držav. Te so do konca vojne dobavljale meso, maščobe, ribe, mleko, sir. Pomembna je bila Romunija, ki je pred vojno dobavljala letno okoli 3,3 milijona ton žita in seveda nafto. Po enem izmed prvih dogovorov iz decembra 1915 so centralne sile dobile 550.000 ton žita; po novem dogovoru iz marca 1916 naj bi dobile nadaljnje 1,4 milijona ton žita, v resnici so prejele le 850.000 ton, ker je šla Romunija v vojno. Pod okupacijo je morala izročiti še enkrat 2,2 milijona ton življenjskih potrebščin, od tega 1,9 milijona ton žita, pol Nemčiji pol Avstro-Ogrski. Leta 1918 so centralne sile veliko pričakovale od »krušnega miru« z Ukrajino, čeprav uspeh ni bil enak pričakovanjem.

V miru je štela habsburška armada 450.000 vojakov. Leta 1916 je bilo pod orožjem 4.900.000 moških. Zaradi tega je pričelo v zaledju primanjkovati moške delovne sile. Vrzeli so krpali z žensko delovno silo, z vojnimi ujetniki in z domačimi neborci. Občutno se je zmanjšalo tudi število konj in ker je bila mašinizacija poljedelstva še slabo razvita — ne glede na pomanjkanje bencina, nadomestnih delov za stroje ter mehanikov, — so se pokazali v agrarni proizvodnji zaskrbljujoči zastoji. Leta 1913 so v habsburški monarhiji pridelali žita okoli 7,1 milijona ton, leta 1917 le še 5,1 milijona ton, v zadnjem letu vojne celo samo 4,2 milijona ton. Podobno je nazadovala še proizvodnja koruze, krompirja in sladkorne pese ter premoga. Zaradi vsega tega niso mogli niti armadi več zagotoviti potrebnih živil, surovin in industrijskih proizvodov; tako se je dvojna monarhija že poleti 1918 znašala pred popolnim gospodarskim zastojem.

Poročila cenzure, ki je odpirala privatno pošto in pošiljala poročila notranjemu ministrstvu, vedo povedati, da so junija 1918 kmetje že videli,

²⁰ Die Habsburgermonarchie 1848—1918, I, str. 61—63, 520—527.

²¹ Prim. Laibacher Zeitung, 133. letnik, št. 302, z dne 7. 12. 1914.

da bo v alpskih predelih Avstrije letina slaba in da grozi lakota.²² V nekaterih pismih so bile vesti, kako je v Istri in Dalmaciji umrlo že nekaj ljudi zaradi lakote in da je tudi splošni položaj beguncev iz Trsta in Goriške v taboriščih na štajerskem zelo slab. Še bolj stvarno in poučno glede stanja pri prehrani je pismo, ki ga je dne 16. februarja 1918 pisal cesarju graški odbor Nemške ženske zveze štajerske.²³ Poleg naštevanja vsakodnevnih težav in tegob glede prehrane naj opozorimo na citate, kako morajo prebivalci Gradca kupovati hrano na Hrvaškem in Madžarskem in kako močno so odvisni od teh nakupov.

To črnoborzijsko prodajanje se je namreč nadaljevalo še po prevratu in je bilo velik kamen spotike pri urejanju valutne in finančne problematike obeh novih nacionalnih držav, Države SHS in kraljevine SHS. O tem bomo še spregovorili na naslednjih straneh našega prispevka.

Pismo nemške zveze na koncu ne pozabi poseči v nacionalno politiko in ošvrkniti razdiralnega dela Slovanov v splošnem in Slovencev še posebej. Tako končuje: Prosimo cesarja zaščite pred odtrganjem alpskih dežel v smislu jugoslovanske države. Nikdar ne sme biti odrezana Nemška Avstrija od jadranskega pristanišča Trsta in od pomorske poti na vzhod... Prosimo cesarja zaščite pred škuvanjem za jugoslovansko državo, ki je nevarno monarhiji, pred protipostavnim zbiranjem podpisov nerazsodnih otrok od strani g. poslanca dr. Korošca, ki dela za razbitje države v antantinem smislu.

Kot se je zdelo nemški ženski zvezi pomembno, da je v pismo, ki sicer piše o preskrbi, vrnilo politične sugestije, tako se je zdelo pomembno tudi nam, da te stavke ponovimo, saj odsevajo precej zakoreninjeno tradicijo. Vendar se moramo vrniti k prehranjevalnim problemom. Pismo pripominja, da so nekatere kronovine zmanjšale obroke moke šele v jeseni 1917, medtem ko delijo na štajerskem že od oktobra 1916 najmanjšo mero, to je 250 gr na osebo in teden, da pa tudi te količine ni mogoče vedno dobiti. Krompirja dobijo štajerci na osebo in teden kilogram in pol, Češka in Moravska še vedno 3 kg tedensko na vsako osebo. Štajerska je pridelala največ krompirja v graški kotlini in v slovenskem delu dežele. Ker so prav tu postavili velika taborišča za begunce in za vojne ujetnike, se veliko hrane potroši že »na licu mesta«. Štajersko perutninarstvo močno propada, ker ni krme; v podobnem položaju je še štajerska svinjereja, ki je bila nekoč po količosti in kakovosti takoj za galicijsko. Sedaj da je skoraj uničena, kajti 75 % proizvodnje koruze so morali oddati za prehrano ljudi. Čeprav koljejo kmetje prašiče na veliko, delijo v trgovinah kljub temu le po 30 gr maščob na osebo in teden.

Še posebej moramo na tem mestu opozoriti na stavke, ki govorijo o poljedelstvu, ker so se na ta dejstva več mesecev pozneje opirali tudi nekateri vodilni člani ljubljanskega Narodnega sveta. Pismo pravi: Glede na desetletno setveno in žetveno statistično povprečje za čas 1905—1915, ko sta izkazovali Češka in Moravska povprečni donos v pšenici, rži, ječmenu in koruzi količino od 53,2 % do 88,2 %, je to povprečje leta 1917 znašalo na Češkem 37,4 % in na Moravskem 48,5 % mirnodobne žetve. S temi podatki so Čehi dosegli, da so za Češko izdali na Dunaju izvozno prepoved za poljščine in za sadje. To pa že cilja — pravi pismo — na sabotažo vojnega gospodarstva, kajti nemško poljedelstvo na Češkem in Moravskem je odajalo za 40 % več žita in krompirja kot češko poljedelstvo, čeprav je češko imelo za 40 % ugodnejšo žetev. Tako je Čehom uspelo obdržati svoje žetvene presežke zase.

²² Verwaltungsarchiv, Wien, Ministerium des Innern, V, fotokopije cenzurnih poročil; fotokopije v arhivu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana.

²³ Ibidem; pismo ima št. 13432/M. J. — 1918.

Ogri so — nadaljuje pismo — že pred časom pokupili s svojimi v Gradcu po višjih cenah prodanimi prehranjevalnimi dobrinami čevlje, obleke, tekstilno blago. Tako se je razširilo verižništvo in tihotapstvo, tako so nastali vojni dobičkarji [sc. neobdavčeni vojni dobičkarji] in s tem milijonarji. Tudi Hrvati v znatni meri prodajajo Gradčanom in drugim hrano po višjih cenah; tako so ljudje prisiljeni, da preplačujejo, če nočejo stradati. Tudi slovenski del dežele izsiljuje, saj se na deželi še najmanj čuti pomanjkanje hrane.

Tako pismo. Vse, kar v njem piše o prehrani, je gotovo res. Res je pa tudi to, da so kmetje prišli do denarja na tak način in tako odplačali vse dolgove, ki so bremenili posestva.

Narodni svet in njegova aktivnost

O ustanavljanju in ustanovitvi Narodnega sveta v Ljubljani sredi avgusta 1918 ne bi ponavljali že znanih dejstev.²⁴ Opozoriti želimo le še na to, kako se je njegov Gospodarski odsek zelo živahno ubadal z gospodarsko-teoretičnimi problemi, ki so bili takrat aktualni in ki so jim našete vojne razmere bile okvir, ki ga odsek ni mogel preseči. S praktično-gospodarskimi zadevami se ni mogel ukvarjati, ker ni imel v svojih rokah nobene od oblastnih funkcij. Bil je korpus, ki je mogel le teoretizirati in se pripravljati na prevrat ter posredovati sugestije. Vsi ti naporji so močan dokaz za to, da so se tudi gospodarstveniki — ne samo politiki — pripravljali na odcep od habsburške monarhije in da niso sedeli križemrok, temveč so vnesli v delo vsega Narodnega sveta veliko poleta in strokovnega znanja. Zlasti so se izkazali s svežimi idejami nekateri mladini, na liberalni strani na primer tajnik Jugoslovanskega kluba dr. Gregor Zerjav in tajnik Narodnega sveta dr. Milko Brezigar, na klerikalni strani dr. Jakob Mohorič in prof. Bogumil Remec. Iz načelnih razlogov so se precej držali ob strani socialni demokrati, čeprav so imeli v svojih vrstah dovolj intelligence.²⁵ Vsa protihabsburško usmerjena aktivnost mladinov in delno tudi starinov ne pripada šele časom od avgusta 1918 dalje, je starejša, toda prav Narodni svet je te ambicije povezal in organiziral v precej sistematično delo za izoblikovanje lastnih gospodarskih konceptov bodoče države, ki so jo pričakovali.

A. Koncentracija zadrug

Do pomembne ločitve v klerikalnem taboru — seveda v okvirih habsburške monarhije — je prišlo prav sredi prve svetovne vojne. Že leta 1916 so nekateri pričakovali prelom z dr. Ivanom Šušteršičem kot nosilcem takrat že skrajno nazadnjaških konceptov slovenske politike.²⁶ Moč Šušteršičevega tabora je temeljila na politični oblasti, ki jo je ta politik takrat še imel. Nasprotni tabor, ki je bil pristaš načel dr. Janeza Ev. Kreka, je temeljil na gospodarski in organizacijski politiki svojega voditelja. Zadrugna zveza je imela občni zbor 30. decembra 1916; predsedoval mu je dr. Janez Ev. Krek. Na njegovi strani so stali zlasti glasovi iz slovenskih delov štajerske in Koroške, na Šušteršičevi pretežno kranjski glasovi. Zato je hotel ta politik ustvariti iz sebi zvestih kranjskih zadrug svojo lastno zadrugno zvezo. Predsednik nove zveze naj bi postal dr. Krek, podpredsednik prof. Bogumil Remec. Od ostalih gospodarskih organizacij je vsa Krekova bila še Gospodarska zveza v Ljubljani, centrala za nakup in prodajo,

²⁴ Prim. na primer samo Janko Pieterski, *Prva odločitve Slovencev za Jugoslavijo*, Ljubljana 1971, str. 242—250.

²⁵ Del te intelligence je delo Narodnega sveta in njegovih odsekov podcenjeval; prim. Albin Prepeluh, *Pripombe k naši prevratni dobi*, Ljubljana 1938, str. 121—123.

²⁶ Attemsovo poročilo, fotokopija v arhivu IZDG (prim. op. 22).

večinsko na Krekovi strani je bilo Katoliško tiskovno društvo s predsednikom prelatom Andrejem Kalanom. Na Kranjskem je bila precej šušteršičijanska Ljudska posojilnica d. z n. z., ker je bil njen steber — usnjarna Pollak — na šušteršičevi strani. Niso bili na njegovi strani slovenskoštajerska časnika »Slovenski gospodar« in »Straža« ter slovenskokoroški »Mir«. Tej pomembni diferenciaciji na rob je deželni predsednik Attems pripisal: »Posebno opozarjamo na članek v mariborski Straži z dne 5. januarja 1917, kjer se stremi po koncentraciji slovenskih strank in sicer v obliki, ki je bližja Krekovemu miselnemu poteku kot pa načelom šušteršičeve smeri ... Vsekakor razcep v SLS v zadnjem času ni odstranjen; nasprotno, veliko znakov je, da bo razcep navzven jasno oblikovan.«

Naslednje poročilo je po svoje še zanimivejše od Attemsove pripombe.²⁷ Poročilo se sklicuje na zagrebške Novine, organ krščanske stranke na Hrvaškem, da so konec januarja 1917 objavile članek o razcepu. V njem je govor o tem, kako je bilo že nekaj let čutiti razhajanje med Krekom in šušteršičem, konec konca tudi v obliki razdora med urednikom Dom in sveta dr. Izidorjem Cankarjem in urednikom časa dr. Alešem Ušeničnikom. Graški delavski časnik Arbeiterwille je označil boj med Krekom in šušteršičem kot boj »širokih ljudskih množic proti interesom določene skupine buržoazije, ki si je hotela zavarovati svojo moč.« V boj med klerikalno demokracijo in buržoazijo — nadaljuje vest — je šušteršič zapletel tudi del duhovščine. Mlada katoliška inteligenca se je pričela živahneje razvijati in s tem se je razvijal tudi socialni in politični program, ki ga je prevzela od dr. Kreka. Mnogi Krekovi nazori so bili za starejšo duhovščino novosti, ki so dišale po socializmu. V takšno razpoloženje je znal šušteršič vnesti še bojazen, da je mlada posvetna inteligenca sposobna odvzeti duhovščini društva in politiko. Tu poročilo citira mnenje, ki se je slišalo iz ust šušteršičevih pristašev: »Smo mar delali za to, da nam bodo sedaj nekateri neodgovorni nemaniči odvzeli naše premoženje? Naj prepustimo vodstvo naroda tujim ljudem?« (Haben wir darum gearbeitet, dass uns jetzt einige unverantwortliche Habenichtss unser Vermögen wegnehmen? Sollen wir die Leitung des Volkes fremden Leuten überlassen?).

Če bi do tega »preloma« s starini ne prišlo že takrat, bi mladini klerikalnega in liberalnega tabora ne mogli pozneje prevzeti Narodnega sveta in njegovih odsekov, zlasti gospodarskega odseka. Tako pa se je napredni del gospodarstvenikov ter politikov že mogel odločiti, da bo povezal celotno slovensko združništvo v enoto.

Misel o povezovanju ali koncentraciji združništva je stara; omenja jo Miha Vošnjak, še bolj se je zanjo ogreval Lapajne, da o Janezu Ev. Kreku ne govorimo posebej.²⁸ V Narodnem svetu so o koncentraciji združništva govorili že v avgustovskih ustanovnih dneh, zlasti obsežno pa na prvi seji Gospodarskega sveta, ki je bila 7. septembra 1918.²⁹ Med drugim so na tej seji izbrali ožji krog ljudi in ga imenovali Gospodarski odsek. Sestavljali so ga prof. Bogumil Remec kot predsednik, Anton Kristan kot podpredsednik, Pečar kot tajnik, in člani Markež, dr. Jež, Gostinčar, dr. Jakob Mohorič, Ivan Hribar, Ribnikar, dr. Karel Triller, dr. Milko Brezigar, Avgust Praprotnik.

Gospodarski odsek je imel svojo prvo redno sejo 18. septembra.³⁰ Dnevni red je obsegal samo tri točke: 1. Koncentracija zadrug, 2. Ustanovitev Zadrugne banke, 3. Demobilizacijska akcija. Glede demobilizacijske akcije,

²⁷ Policijsko poročilo, fotokopija v arhivu IZDG (prim. op. 22).

²⁸ Schauer Dolf, Prva doba našega združništva (Od nastanka do leta 1895), V Ljubljani 1945, str. 110 sl. — Albin Prepeluh, op. cit., str. 76. — Zelo poučna o stanju v slovenskem združništvu pred I. svetovno vojno je brošura Miloša Stiblerja, Kriza v slovenskem združništvu, Celje 1911 — v celoti (M. S. je bil takrat tajnik Zadrugne zveze v Celju).

²⁹ AS, Narodni svet v Ljubljani, fasc. 3, Spisi odsekov, ovoj: Gospodarski odsek.

³⁰ Ibidem.

ki so jo obravnavali kot prvo, so sklenili ustanoviti na Dunaju tako imenovano demobilizacijsko pisarno. Nato so zelo na široko in precej temeljito govorili o zadružni koncentraciji. Predsednik Narodnega sveta dr. Anton Korošec je želel, da bi se prisotni razgovorili o treh predlogih oziroma načrtih glede zadružne koncentracije. Za njim je takoj povzel besedo dr. Novak in zagovarjal misel, da je v tem trenutku potrebna radikalna rešitev, naj torej obvelja predlog Zadružne zveze, ki je terjal, da se vse zadruge vodijo le z izključno gospodarskega stališča. Novak je predlagal, naj povabi Narodni svet vseh pet zvez, da povedo do 15. novembra svoje predloge glede koncentracije, torej do dne, ko se bo sestal Gospodarski svet. Na koncu se je so sprejeli dr. Tavčarjev predlog, naj se ustanovi posebej Zadružni svet in posebej Zadružna banka, odklonili pa so njegovi sugestiji glede organiziranja enotnega zadružnega lista in glede tega, naj bi bile v sleherni zadrugi, ki se bo v bodoče še ustanovila, zastopane vse stranke.

Ideja o koncentraciji zadrug je šele v tej fazi vojne in v perspektivi bližajoče se a še nejasno orisane jugoslovanske države našla plodnejša tla. Dne 17. septembra je sporočil odvetnik dr. Ernest Kalan iz Celja v Ljubljano, da se sicer zadevne seje, ki bo 18. septembra, osebno ne more udeležiti, da pa se strinja s koncentracijo, pri čemer naj bi najprej koncentrirali zadružni kapital. To dobro in napredno misel je podprl s še boljšo sugestijo, da bodi zadružništvo vsenarodna, ne pa strankarska zadeva.³¹

Dne 18. septembra je res bila seja Gospodarskega odseka.³² Tu je poročal prof. Bogumil Remec, da je Zadružna zveza že izdelala pravila za ustanovitev Zadružne banke in da bo vanjo sprejela tudi vse druge slovenske centrale. Na koncu je dr. Jakob Mohorič povzel zahtevo ravnatelja Rataja in drugih prisotnih ter ugotovil, da so vsi načelno za enotno koncentracijo. Dr. Jakob Mohorič je prevzel referat o zadružni koncentraciji in v prvi polovici oktobra je odpotoval v Celje, da bi se podrobneje dogovoril s tamkajšnjo Zadružno zvezo o takšni koncentraciji. Mohorič, ki je pripadal mladiniom klerikalnega tabora, je s svojo mislijo uspel in 8. oktobra ga je Gospodarski odsek podprl v obliki dopisa vsem petim zadružnim centralam (Zadružna zveza v Ljubljani, Zveza slovenskih zadrug v Ljubljani, Zadružna zveza v Celju, Goriška zveza gospodarskih zadrug v Gorici, Gospodarska zveza za Istro na Voloskem), kako so se na seji Gospodarskega odseka 18. septembra sporazumeli, da obstajajo trije načini za zadružno koncentracijo: 1. Radikalna koncentracija, 2. Sedanje zadružne zveze obstajajo še dalje, ustanovi naj se nova zadružna centrala, ki bi opravljala revizijske in druge podobne posle, 3. Sedanje zadružne zveze naj delujejo še dalje, ustanovi naj se vrhovni zadružni svet.

Gospodarski odsek je končno prejel 16. oktobra sporočilo Goriške zveze, da je le-ta za to, da se ustanovi zadružni svet kot prva stopnja zadružne koncentracije; Goriška zveza da ni za koncentracijo v eni sami zadružni centrali in eni sami zadružni banki, ker bi stroga centralizacija ne pomenila koraka naprej.³³

Končno so za 23. oktober 1918 sklicali sejo vseh zadružnih zvez, kjer bi definitivno sklepali o obliki koncentracije.³⁴ Vse kaže, da se posamezne zveze niso hotele odpovedati svoji identiteti in da v združitvi niso videle

³¹ Govor je seveda o slovenskih zadrugah-članicah omenjenih zvez, ki so bile zainteresirane za akcijo, ne pa o absolutno vseh zadrugah, kar jih je delovalo na slovenskem ozemlju. Zanimivo bi bilo ugotoviti »točno« število tistih zadrug, ki so bile sovražne do koncentracijske akcije, ki je bila konec konca politična akcija.

³² Zadružnih delavcev iz Koroške ni bilo, niti niso tam nikogar pooblastili, da jih zastopa. Zapisniki Pododseka N. S. za Koroško (AS, Narodni svet v Ljubljani, fasc. 3: Spisi odsekov) napovirajo za koncentracijo zadružništva niti ne omenjajo.

³³ AS, Narodni svet v Ljubljani, fasc. 4, Dopisi — neregistrirani, ovj: okt., nov., dec. 1918.

³⁴ AS, Narodni svet v Ljubljani, fasc. 3, Spisi odsekov, ovj: Gospodarski odsek.

nobene posebne prednosti. Bilo bi potrebno še veliko dokazovanja in pre-pričevanja, zlom habsburške monarhije pa se je hitro in nezadržno bližal. Dogodki teden dni pozneje so prekinili vsako akcijo v nakazano smer. To pomeni, da je ves napor sicer ostal v svetu idej in teorije, da pa vendarle dokazuje, kako so se sodobniki zavedali, da je treba zadruga povezati za-radi večje gospodarske in kapitalne moči ter seveda zaradi nacionalno-političnega prestiža vis a vis Narodnega veča v Zagrebu in morda še koga. Morda je preprečeval koncentracijo združništva tudi strah pred premočjo klerikalnih zadrug in njihovega kapitala?

B. Valutna problematika

Narodni svet v Ljubljani je imel v svoji sredi tudi dobre poznavalce finančnih in valutnih problemov. Prevladovali so praktiki (bančniki, vod-je združništva, ravnatelji hranilnic), teoretikov je bilo manj. Izstopal je radikalni liberallec-mladin dr. Milko Brezigar, ki je pisal razprave gospo-darskoteoretičnega značaja že pred vojno.³⁵

O valuti so na kratko govorili že na ustanovni seji Narodnega sveta v Ljubljani. Na prvi seji Gospodarskega sveta 7. septembra je Brezigar kot prvi referent govoril o glavnih potezah takratnega svetovnega gospodar-stva s posebnim ozirom na avstrijske in s tem tudi na slovenske gospo-darske razmere. Poudaril je, da bo nova država Slovencev, Hrvatov in Srbov morala paziti na to, da bo obvarovala svojo valuto; zato bo morala po-skrbeti najprej za prevrednotenje avstroogrške valute tako, da bo utrpela nova država čim manjšo škodo. Kriza se bo zanesljivo pojavila — je trdil Brezigar — in če se bodo zamajale dunajske banke, bodo močno prizadeti tudi slovenski denarni zavodi. Treba je kupovati nepremičnine: v Trstu je naprodaj mnogo hiš, kupujejo naj se delnice čeških in slovenskih družb, kmetje naj kupujejo orodje, konje itd. O valutni in finančni situaciji so, — tako kaže, čeprav zapisnik o tem molči, — govorili oziroma je govoril Brezigar tudi še na prvi seji Gospodarskega odseka dne 18. septembra.³⁶ Tu je avtor opozoril na temelju zanesljivih podatkov na težko evropsko in zlasti domačo gospodarsko situacijo ob bližajočem se koncu svetovne vojne. Na strani 14 je zapisal: »... Zavedati se moramo, da dobimo samostojno državo in da bomo morali rešiti samostojno vsa velika gospodarska vprašanja, ki jih je reševala doslej vlada. Tudi Jugoslavija dobi svoj denar. Pripravljati moramo podlago, da preidemo s čim manjšo krizo k novemu kovu. Nadalje moramo vedeti, kakšno razmerje naj vlada med starim in novim kovom naše države, in pripraviti vse potrebno za novi kov.«

Potem nadaljuje: »Predvsem moramo rešiti vprašanje nacionalizacije našega premoženja, nacionalizacije trgovine, industrije in veleposesti. Na-pravimo načrt, kako naj sistematično pridobivamo industrijska podjetja, trgovine, posestva, hiše v slovenskih deželah! Preskrbimo vse potrebno, da bomo prevzeli v ugodnem trenutku ona industrijska podjetja, ki so važen faktor narodnega gospodarstva n. pr. elektrarne, železnice in druga trans-portna sredstva, premogovnike itd. Najti moramo pot, da uveljavimo svoj gospodarski vpliv v Trstu, da postanemo solastniki tržaške luke in njenih transportnih naprav in da dobimo primeren vpliv na paroplovbo in ure-ditev luke v Trstu.

Ako bi danes dobili svojo državo in bi ostale gospodarske razmere takšne, kakršne so, se ne bi mogli prištevat med samostojne narode, ker

³⁵ Prim. informacijo o Brezigarju v SBL, I, str. 58—59.

³⁶ Referat je brez navedbe avtorja izšel v posebni brošurici z naslovom »Pogled v novi svet. Poročal *** na gospodarskem posvetu, ki ga je sklical »Narodni svet« 18. septembra 1918. Propagandni spisi »Slovenske Socijalne Matice«. II. zvezek. Izdala in založila Slovenska Socijalna Matica. Ljubljana septembra 1918. — Delce je zasnovano širše kot pa Abditusovi (Alb. Prepeluhovi) Problemi malega na-roda, V Ljubljani avgusta 1918. Slovenska Socijalna Matica, knjižnica socijalnih in političnih spisov, I. zvezek.

bi ne imeli lastnega gospodarstva. Da bomo mogli izvršiti ta program, je neobhodno potrebno, da koncentriramo vse svoje gospodarske sile. Zadrugištvo, hranilnice, banke, privatniki — vsi morajo zasledovati en sam cilj in se ravnati po enotnem načrtu. Ni treba, da bi izgubili vsi ti činitelji svojo samostojnost, pač pa morajo prilagoditi svoje delovanje enotnemu načrtu.«

In na koncu brošure: »Bližamo se velikim trenutkom, bližamo se velikemu preobratu na gospodarskem polju. Preobrat pride brez našega sodelovanja; ali naj čakamo na posledice preobrata, ki nas zadenejo z železno pestjo in nas mogoče gospodarsko uničijo? Preobrat v avstrijskem denarju pride, sedanje cene bodo mahoma padle, svetovni trg, ki nam je sedaj popolnoma zaprt, se nam odpre in za 100 in 100 milijonov blaga pride v deželo. Vse to se mora zgoditi. Zgodilo se bo v naš prid, ako se bomo znali prilagoditi pravočasno velikim izpremembam; ako pa ne bomo razumeli znamenja časa, bomo gospodarsko uničeni.«

Mesec dni pozneje je Brezigar prišel na dan s še bolj konkretnimi podatki. Na dvodnevni seji Gospodarskega odseka je drugega dne ali 22. oktobra 1918 obširno govoril o valutni problematiki.³⁷ Na retorično vprašanje, kakšno valuto bodo imeli po vojni, je odgovoril: »Ako bomo združeni s Srbijo, bomo imeli na vsak način tako valuto, kakor Srbija, to je dinar (latinska unija).«³⁸ Na drugo vprašanje, kakšno bo razmerje med staro avstrijsko krono in novo valuto, se je najprej lotil preračunavanj in ugotovil, da kroži na ozemlju avstroogrskih Jugoslovancev za približno 3500 milijonov kron papirnatega denarja, torej nekako desetkrat več kot pred pričetkom vojne. K temu je treba prišteti še približno 500 milijonov kron, ki so krožile na ozemlju kr. Srbije in Črne gore. Tako je krožilo skupaj za okoli 4000 milijonov papirnatih kron. Sklenil je s trditvijo: Avstrijski denar je sedaj vreden največ šestino predvojnega; cene so najmanj šestkrat višje kot pred vojno. V gospodarskem oziru ne bomo nikogar oškodovali, ako bomo odštempljali na eno šestino, to je okroglo na 16 odstotkov. Če bodo cene takšne kot pred vojno, bi bilo ekonomsko popolnoma upravičeno, da bi se sorazmerno zvišali citirani odstotki. Če bi bilo blago na primer za 50 % dražje kot pred vojno, bi se morala zvišati vrednost denarja za polovico, to je, denar bi smeli odštempljati samo na 24 odstotkov ($16 + 16/2 = 24$). Iz finančnopolitičnih razlogov pa ne bo mogla nova država prevzeti tako velike obremenitve; zato bo treba odštempljati avstrijsko valuto na manj kot 24 odstotkov, recimo kvečjemu na 20 % ali pa še celo na 15 odstotkov.

Potem je še razpravljajal o vrednostnih papirjih, o vojnih posojilih (ti so skrbeli vse, ki so med vojno dajali svoje prihranke za vojna posojila), o avstrijskih dolgovih in podobno ter sklenil s trditvijo: »Pripraviti moramo vse potrebno, da bo v primeru preobrata takoj odštempljan ves denar, ki bo krožil na Jugoslovanskem.«

Debatiranje prisotnih članov o valutni problematiki je bilo zelo živahno.³⁹ Med drugimi se je oglasil dr. Ivan Tavčar, takrat tudi svetnik

³⁷ Ze pred tem, septembra, je izšlo obsežnejše delo: Milko Brezigar, Osnutek slovenskega narodnega gospodarstva, Celje septembra 1918.

³⁸ Ne glede na to, da so bili vsaj liberali-mladini radikalno usmerjeni, je Brezigarju dala moralno oporo za razpravo o dinarju tudi naslednja Koroščeva izjava: v ustavno-upravnem odseku Narodnega sveta na seji 17. septembra 1918 [ofenziva na solunski fronti!]: »Ko je nastal krfski pakt, se je začelo govoriti o ustroju jugoslovanske države... Deklaracija nam ni dala jasnega okvira. V majniški deklaraciji ni rečeno, da ne smejo biti v naši državi tudi Jugoslovani [najbrž: tudi drugi Jugoslovani razen avstroogrskih]. Majniška deklaracija zavzema glede krone apelnost stališče. Zaradi tega se ni treba nadalje ozirati na deklaracijo, pač pa na ustavo Jugoslavije... Treba je razmišljati o vprašanju, ali naj bo federalizem ali centralizem in nadalje bo treba razpravljati o avtonomiji.« (AS, Narodni svet v Ljubljani, fasc. 3, Spisi odsekov (zapisnik seje ust.-upr. odseka).

³⁹ Ivan Hribar, udeleženec te debate, je še pozneje v svojih spominih, II, str. 293 in 482—486, indirektno omenjal nekatera stališča razpravljalcev; citira, kako je češko valuto uredil finančni minister dr. Rašin.

Ljubljanske kreditne banke; kot nekateri udeleženci je tudi on verjel ali morda upal, da je krona še vedno dobra valuta, sicer ne bi zavrnil Brezigarja: »Imam mnogo pomislekov proti poročilu. To vprašanje naj pride v roke strokovnjakov. Huda bo, ako se bodo pečali s tem vprašanjem lajki. Ne smemo se postaviti na stališče, da zavrremo avstrijski denar in vojno posojilo. Ne gre, da bi plačali latifundiste z vojnim posojilom. Sekamo si najhujše udarce, ako ne prevzamemo denarja. Prevzeti se bo moralo vojno posojilo, ki se je podpisalo pri nas... Vprašanje glede valute se ne sme spraviti na veliki zvon. — Relacija 100 : 16 je popolnoma nevzdržna; kar bo pod 100 : 80, bo izzvalo nastanek velike krize. V avstrijskih bankovcih tiči tudi jugoslovansko premoženje. Treba bi bilo skrbeti, da bodo vsi bankovci odštempljani na en dan...«

Ivan Hribar je bil mnenja, da bi morala novo se snujoča država prevzeti avstrijski denar al pari; podobno je izjavil tudi dr. Jakob Mohorič ter dodal, da je to vprašanje »tudi eminentno socijalnega pomena. Zato predlagam, da se pritegnejo tudi socijalni krogi k valutnemu in posojilnemu vprašanju...« Še bolj je valutni problem naglasil dr. Novak, ki je med drugim izjavil, da bi Brezigarjevo sklepanje o valuti napravilo »grozen vtis« na javnost, ker bi moglo takšno valutno prevrednotenje vzbuditi odpor proti načrtovani in pričakovani Jugoslaviji. Tudi dr. Murnik je poudaril, da bo odštempljanje bankovcev »napravilo velik slab vtis«. Že ta debata je pokazala, da ocenjevanje valutne spremembe ni enotno, da pa se večina članov — če ne kar vsi — boje razvrednotenja do tedaj veljačje krone. Konec konca je odsek sprejel pet sklepov, od katerih se je prvi — za nas najpomembnejši — glasil: Gospodarski odsek Narodnega sveta zaprosi predsedstvo, da sestavi zbor strokovnjakov iz Narodnega sveta in Narodnega veča, ki naj po predhodnem posvetu s Čehi in Poljaki izdela načrte o valutnem vprašanju. Temu zboru naj se pritegnejo zastopniki delavstva...« Predloge so sprejeli, a so veljali kot tajni; v javnost naj bi prodrli samo sklep, da apelirajo na vse denarne zavode, naj sporoče svoje depozite o vojnem posojilu in papirnatem denarju.

Gospodarski odsek je 25. oktobra 1918 res razposlal vsem slovenskim denarnim zavodom okrožnico, kjer je med drugim pisalo: »... V kratkem se bomo ločili od nemškega ozemlja in slovenske pokrajine bodo združene z ostalo Jugoslavijo v posebni državi. Narodni svet *ne more jamčiti, da bode Jugoslavija mogla izterjati od nemških zavodov*, posebno od takih, ki leže izven mej bodoče Jugoslavije, *naloženi jugoslovanski denar*... Pozivljamo torej vse slovenske zavode in zasebnike, da *dvignejo svoje vloge iz nemških zavodov ter da jih nalože pri jugoslovanskih* in da zamenjajo zadolžnice nemških zavodov in občin za dobro fundirane papirje podjetij in javnih zavodov v slovenskih krajih, ki bodo tudi po vojski ohranili svojo veljavo...«⁴⁰

Zaradi zloma dvojne monarhije, ki se je uresničil prej kot so računali, je valutna debata postala zelo aktualna. Že 5. novembra 1918, torej v dneh, ko so se valili vojaški oddelki premagane armade s fronte domov v zaledje, je Narodni svet v Ljubljani izbral devet zastopnikov, ki so potem na Dunaju in v Gradcu konferirali s tamkajšnjimi oblastmi o vseh finančnih vprašanjih. Od teh devetih članov so bili štirje bančni ravnatelji, dva posojilniška ravnatelja, en posojilniški tajnik in po en združni tajnik ter veletrgovec.⁴¹

⁴⁰ Vir kot v op. 16. — Vse sugestije o nakupovanju nepremičnin (tudi v Trstu), delnic, orodja, poljedelskih strojev itd. so gotovo zelo pozitivne, vendar zaradi anarhičnega časa neuresničljive.

⁴¹ Bančni ravnatelji so bili: Alojzij Tykač iz Ljubljanske kreditne banke; Avgust Praprotnik iz ljubljanske podružnice Jadranske banke, Trst; Karel Klimpelj; Rihard Wilke; Franc Zalar, posojilniški ravnatelj; dr. Ivan Černe [najbrž dr. Franc Černe, tajnik Mestne hranilnice ljubljanske]; Marijan Ravnihar, posojilniški tajnik; Anton Kralj, tajnik Združne zveze v Ljubljani; Rudolf Kokalj, veletrgovec. — Člani Narodnega sveta v Ljubljani so bili najmanj Praprotnik, Černe, Ravnihar, Kralj. — Vir v op. 33.

Razvoj je šel v smer, ki jo je nakazal dr. Brezigar, v smer vse večjega vpliva dinarja. Tako je bil že 9. novembra prisiljen tudi dr. Ivan Tavčar, da se je korigiral in priznal, kako »se more denarno vprašanje rešiti edinole s pomočjo Srbije.«

Razvozlavanje valutne problematike v Narodnem veču v Zagrebu je bilo enostavnejše kot v Ljubljani. To povzemamo iz zapisnika seje, ki jo je imel Gospodarski svet 13. novembra 1918. Najprej je Brezigar poročal o valutnih pogajanjih, ki so bila v Zagrebu tik pred omenjeno sejo. Povedal je, da so tam obravnavali dva predloga: njegovega, ki ni prodrli, in predlog dr. Stanka Švrljuge, ravnatelja Hrvatske eskomptne banke, Zagreb, naj se obdrži kontinuiteta krone in Avstroogrška banka naj še dalje izdaja denar; Narodno veče naj ima pri tej banki svoje kontrolno zastopstvo; centralna narodna banka naj zalaga svojo podružnico v Zagrebu, ta pa druge filiale na ozemlju Države SHS. Švrljugov predlog je bil sprejet z veliko večino; zdi se, da prav zagrete debate ni bilo, saj je večini konveniralo, da tečejo posli še naprej tako kot doslej, vendar — kot da bi vsi pozabili na krono — z denarjem, ki je bil iz dneva v dan vse manj vreden. Od Slovencev je bil za kontinuiteto tudi dr. Danilo Majaron z motivacijo, »da ne bo še večje zmešnjave. Narodno veče je politična instanca in kot taka sploh ne more izdajati bankovcev.«

V čem so prednosti in slabosti obeh načrtov, Brezigarjevega in Švrljugovega? Brezigar je izhajal iz šolskega primera, iz teorije, iz načela, naj si nova država čimprej ustanovi svojo lastno valuto in jo primerno zavaruje pred poplavo bankovcev, ki so do določenega dne imeli uradno veljavo in zaščito močne monarhije, po tem dnevu pa ni imel moči ne prvi ne drugi element. S kontinuiteto bi dotekal v naše kraje le še vsak dan slabši denar. Nova valuta naj ima kritje v nacionaliziranih nepremičninah (gozdovi, rudniki, zemljiška posest, državna poslopja itd.), v davčni moči državljanov, v lastni proizvodnji in podobno. Vse finančne obveznosti nove države do bivše dvojne monarhije — in obratno — naj bi reševali po tej valutni reformi. Če ne bo tako, bo prišlo do nepredvidljivega porasta inflacije in zato do dosti težjega določanja relacije do srbskega dinarja, kritega z zlatom. Švrljugov načrt je bil v dani nepregledni situaciji in močni povezanosti gospodarstev v bivši monarhiji po svoje seveda tudi logičen: monarhija razpada, armade se vračajo, treba je reševati dnevne težave; zato naj ostane vse pri starem, dokler ne dozore okoliščine, primerne za reševanje valutnih in finančnih vprašanj. Švrljugov predlog je bil sprejet z veliko večino, kar pomeni, da se je vodilnemu sloju svobodnih nacionalnih buržoazij, zlasti bankirjem, trgovcem, industrijcem, veleposestnikom in drugim nosilcem jugoslovanske akcije zdel realen, v danih razmerah najboljši način »rešitve« zapletene valutne in finančne problematike.

V Ljubljani je dr. Majaron po živahni debati konkretiziral mnenje Gospodarskega sveta s tremi točkami: 1. Obdrži naj se kontinuiteta, toda le za čas najnujnejše potrebe in za najkrajšo dobo; 2. Gospodarski svet se pridružuje ukrepu Narodnega veča glede kontrolnega zastopstva pri Avstro-ogrski banki; 3. Določi naj se termin, v katerem stopi Avstro-ogrška banka v zvezo z Narodnim večem, ker bo le od takrat dalje trajala obveznost Države SHS do Avstro-ogrške banke. Majaronov predlog je bil torej nekakšna srednja pot, ki je bila bliže Švrljugovemu pojmovanju »rešitve« problemov kot Brezigarjev predlog. Sicer je pa tudi Majaronovo točkovanje polno nejasnosti in neopredeljenosti, na primer v prvi točki terminus »... za najnujnejše potrebe in za najkrajšo dobo,« v drugi točki »kontrolno zastopstvo« na Dunaju (kaj naj tam počne, če mu bodo sploh dovolili vmešavati se v poslovanje Avstro-ogrške banke), v tretji točki ni opredeljeno, kdo bo pooblastil banko, ki je bila organizirana kot delniška družba, da

bo kontaktirala z Narodnim večem, ki je bil politični korpus in ne vlada z ministrstvi itd. — Pri glasovanju so sprejeli Majaronovo prvo točko o kontinuiteti z veliko večino glasov: 24 zanj, trije za Brezigarjev predlog; druga in tretja točka sta bili zato sprejeti enoglasno.

Zapleti se s tem seveda še niso končali. Mesec dni pozneje ali 21. decembra — že v kraljevini SHS! — je prišlo do pogajanj med Avstro-ogrsko banko in zastopniki novih nacionalnih držav z ozemlja bivše dvojne monarhije. Predlagali so, naj imajo posamezne države pravico kontrole nad poslovanjem bivše Avstro-ogrske banke in nad emitiranjem novih količin bankovcev. Banka je smela izročati vrednosti edinole fillalkam; centrala sme mesečno izdati bankovcev za skupaj 750 milijonov kron, ki se razdele na podružnice po razmerju števila prebivalcev. Tako smo se znašli pred dejstvom, da je prišlo do nove inflacije bankovcev, ki so uradno pripadali državi, ki je ni bilo več, se pa v njenem imenu tiska papir v obliki bankovcev, ki so bili absolutno brez kritja.

Obravnavanje valutne problematike naj končamo z Brezigarjevim delom v januarju 1919. Sredi tega meseca ali 16. januarja je Brezigar pisмено obvestil ministra dr. Alberta Kramarja o valutnih razgovorih, ki jih je imel v tujini tik pred citiranim datumom. Tam je po naročilu beograjskega finančnega ministrstva reševal valutno vprašanje po dobljenih instrukcijah. Ugotovil je, da se kaj lahko zgodi, da bodo morali Jugoslavlani iz svojega žepa plačati avstrijski denar, ki je tedaj kurziral po Jugoslaviji. »Vrhu tega moramo misliti na to, kako poplačamo vojno posojilo, ki je v naših rokah. Iz tega gospodarskega momenta je mogoče, da nastanejo velike komplikacije političnega značaja med nami, to je pokrajina ml bivše monarhije in med staro Srbijo. Ti pomisleki so izraženi v prilogi Razmerje med Slovenijo in Srbijo glede rešitve gospodarskih vprašanj. Znaná Likvidacijska komisija, ki je odšla iz Ljubljane na Dunaj, bi morala v bivši prestolnici ugotoviti državno premoženje bivše monarhije in poleg tega podati substrat za druge zahteve, ki jih hoče Jugoslavija staviti na mirovni konferenci in za katere bo zahtevala odškodnino od Nemcev in Madžarov. ... Naj še enkrat poudarjam, da bo naš gospodarski položaj kritičen in da more priti tudi do političnih komplikacij, ako bomo morali iz lastnega urediti valutno in druga gospodarska vprašanja. — Za sedaj bi bilo nujno potrebno, da se izvede čim preje likvidacija državnega premoženja bivše monarhije, tako da bomo mogli staviti še pravočasno svoj petit na mirovni konferenci. Ker sedanja likvidacijska komisija na Dunaju ni kos svoji nalogi,⁴² predlagam, da se pošlje nemudoma na Dunaj neki dr. Ivan Slokar, ki se sedaj mudi v Beogradu. Iz Ljubljane je odšel pred 3 tedni, da si poišče v ministrstvu primerne službe. Ta gospod pozna jako dobro dunajske in sploh avstrijske prilike. Po mojem mnenju bi bil kos tej veliki nalogi. Najbolje bi bilo, da mu daste nalog in pooblastilo, da sodeluje pri likvidacijski komisiji. Predno pojde na Dunaj, naj se zglaš pri meni ali pa pri dr. Žerjavu radi informacij.«

Brezigar je nekaj dni nato poslal dr. Korošcu kopijo tistega pisma, ki ga je naslovil na dr. Kramarja, in dodal kot dopolnilo nekaterim že prej poslanim ekspozicijam nov elaborat z naslovom 'Razmerje med Slovenijo in Srbijo glede rešitve valute, vojnega posojila ter vojne odškodnine.' Pismo je sklenil s stavkom: »Da se likvidacija državnega premoženja bivše monarhije nam v prid reši ter da se izognemo veliki gospodarski kalamiteti, ki nam preti, prosim Vas da izposlušate, da se odpošlje gospod dr. Ivan Slo-

⁴² O slabosti likvidacijske komisije piše tudi Stefanović Emil, Moji zapiski z Dunaja, V Ljubljani 1921, str. 25—27. — Šef likvidacijske komisije je bil dr. Ploj, medtem ko je bil dr. DeFranceschi iz Ljubljanske kreditne banke le konzularni agent.

kar nemudoma na Dunaj z nalogo, kakor sem jo označil v dopisu na ministra dr. Kramarja.«

Do danes še nismo mogli izslediti Brezigarjevih ekspozicij, zato ne vemo, kakšne misli je zagovarjal in kaj naj bi dr. Slokar reševal na Dunaju. Seveda nam ne gre za to, da bi akcentirali ime in priimek tega ekonomista, tudi ne za to, da namignemo, kako so bili takrat domači strokovnjaki iskani, temveč za to, da spoznamo nevarnosti, ki jih je zaslutil Brezigar v tujini pred sklicanjem mirovne konference: podpisovali ste avstrijska vojna posojila, sedaj pa to škodo nosite sami! In dalje — ker kar naprej uvažate brezvredne avstroogrske krone, vam jih ne moremo honorirati v relaciji 1 : 1, saj nimajo prav nobenega kritja.

C. Oskrba z življenjskimi potrebščinami

Vzporedno s slabšanjem oskrbe v vsej monarhiji se je slabšalo stanje tudi v slovenskem prostoru. Pravzaprav moramo reči takole: V avstrijskem alpskem svetu se je stanje slabšalo hitreje kot v panonskem delu monarhije. V slovenskem prostoru je bila preskrba verjetno najtežja na Koroškem, najugodnejša na Štajerskem. Ljubljana je imela za zaledje Dolenjsko.⁴³ Tudi tu so kmetje radi menjali za prinesene vžigalice, petrolej, sol svoj krompir, fižol, ajdovo moko. Tako je bilo vse poslednje mesece življenja v dvojni monarhiji, potem v Državi SHS in še veliko mesecev v kraljevini SHS. Ob besedi petrolej se bomo hitro spomnili, kako so 25. februarja 1918 delavci v Mariboru ustavili delo z zahtevo po višjih mezdah, večji količini moke, po dveh litrih petroleja na mesec in milu za umivanje.

Neorganizirane in zato nekontrolirane preskrbe je bilo seveda vse več. Narodni svet v Ljubljani se je od svojega konstituiranja dalje resno ukvarjal s problemom aprovizacije. Dokler so obstajale uradne c. kr. instance za preskrbo, se je mogel in moral le teoretično ukvarjati s težkim položajem. Na prvi seji Gospodarskega sveta, ki je bila 7. septembra 1918, so glasno pozdravili misel, naj se osnuje avtonomna slovenska aprovizacijska centrala, ki naj ji vlada izroči živila, ki z njimi upravljajo njeni organi: »Narodni svet naj ustvari organizacijo, katera naj olajša položaj gladujočim okrajem in slojem. Kot take smatra zaenkrat, pridržujoč si eventualno kasnejše razširjenje: naš naraščaj, slovensko delavstvo v industrijskih krajih na Koroškem in Primorju. — 'Naše srce' naj s karitativnega stališča zbira denarne podpore in živež. Pri tem mu gre Narodni svet na roko s svojo podrobno organizacijo, kakor tudi z javnim pozivom na vse politične, socialne, kulturne in cerkvene organizacije, dalje s posredovanjem za nakup po prednostnih pogojih pri nas in v Banovini. 'Naše srce' naj skrbi za gladujoče in predvsem za mladino. — Da se more nakupiti kar se da živil pri nas, v Banovini in drugod za Primorsko in za slovensko delavstvo na Koroškem, se osnuje v Ljubljani — kot nekakšna agentura — nakupna posredovalnica v primerni pravni obliki, katera se pri tem za izvedbo sklepov naslanja na obstoječe nakupne in prodajne organizacije.« Kljub vsemu so ljudje v ljubljanskem Narodnem svetu upali dobiti največ hrane iz sosednje Hrvaške. Na omenjeni septembrski seji so dalje precej govorili o sporočilu, da je Banovina pripravljena dati Dalmaciji 2.000 vagonov in v Istri 1.000 vagonov žita, če bi bila sama oproščena obvezne oddaje žita Avstriji oziroma njeni vojni upravi. Takrat — septembra — da so se Hrvati o tem razgovarjali z odgovornimi ljudmi na Dunaju. Faktorji v Zagrebu so zagovarjali namreč mnenje, da je treba čim več hrane obdržati doma. Znano je bilo, kako uradna Budimpešta preprečuje oziroma ovira izvoz hrane iz svojega območja v Avstrijo. Da bi Zagreb pomiril

⁴³ Albin Prepeluh, op. cit., str. 55.

duhove tako na Dunaju kot v Budimpešti, je privolil v tihotapljenje živil v Avstrijo. Hoteli so celo ustanoviti odbor, ki bi nakupoval blago in s tem vodil tihotapljenje. Tako bi Dunaj dobival hrano, Budimpešta pa o tem poslu uradno ne bi nič vedela.⁴⁴

V navzkrižnem ognju raznih neugodnih vesti je Gospodarski svet teoretiziral takole: »Za razdelitev nakupljenih živil se nasvetuje — 1. Na Goriškem naj se nemudoma preko županske zveze skliče vse interesente s pozivom, da se organizirajo v nekakšno vojno zvezo vse goriške slovenske občine in zahtevajo, da se jim prepusti razdelitev onih živil, katere preskrbuje javna uprava. Tej organizaciji, ki nam zagotavlja, da se našega prebivalstva ne oškoduje na korist Furlaniji, bode ljubljanska organizacija dala v razdelitev, kar bode mogla za Goriško drugod nakupiti. — 2. Za Trst naj se osnuje nadstrankarska slovenska organizacija ad hoc, ki bo prevzela v primerni obliki razdelitev od ljubljanske organizacije dobavljenih živil med potrebnejše slovensko prebivalstvo. — 3. Glede Istre se obrnimo za informacijo na naše zastopstvo v aprovizijski deželni komisiji, da se izjavi, kako bi se dala v gotovih potrebnih okrajih, zlasti v severozapadni Istri, provesti pravična razdelitev živil, ki bi jih dobavila ljubljanska organizacija. — 4. Glede slovenskega delavstva na Koroškem naj se politične stranke, ki imajo tam svoje posebne slovenske delavske organizacije, oziroma jih ustvarjajo, dogovore o načinu organizacije, ki bi prevzela razdelitev živil med slovenske delavce...«

V pododsek za aprovizacijo so izvolili Ribnikarja, Kristana Palmeta, Kocmurja, Jerana in Markeša.

Precej več so govorili o aprovizaciji na naslednji seji Gospodarskega odseka v dneh 21. in 22. oktobra 1918. Ribnikar je referiral o naporih za boljšo aprovizacijo. Hribar je dodal, da je v Sremu še veliko živeža, vendar pa ga tam se nahajajoče nemške čete tudi veliko porabijo. »Ban je skrbel, da je dobila Dalmacija več sto vagonov blaga. Skrbelo se je tudi za to, da bodo okoli Zagreba velike zaloge. Sedaj bi se dobilo še dosti blaga, seveda, če bodo vagoni na razpolago.« Dr. Karel Triller mu je odgovoril, da Hrvatska ne more za sedaj dajati blaga. Jovan, ravnatelj Vojno-žitnega zavoda, je pojasnil, da jim pred kratkim nakazala vlada žito samo iz češke, in zaključil: »V 14 dneh bo katastrofa, ako si ne bomo pomagali.« Nekateri so predlagali, naj bi pozvali župane, da bi nabirali živež, naj bi aprovizacija Narodnega sveta nakupovala po deželi, na Hrvaškem in na češkem, Ribnikar je predlagal ustanoviti veliko pisarno, ki bo »stopila v stik z vsemi faktorji v deželi glede aprovizacije.« Drugi spet so predlagali, naj se Narodni svet obrne na zagrebško Narodno veče in na bana glede aprovizacije. Predlogov je bilo še nekaj. Končno so sprejeli predlog, naj napravi dr. Korošec vse potrebne korake v tujini za aprovizacijo Slovenije ter da se objavi oklic, naj slovenske dežele ne izvozijo nobenega blaga prek svojih meja.

V resnici je prof. Remec kot predsednik Gospodarskega odseka NS pisal že takoj 22. oktobra dr. Korošču, naj v tujini, kamor se je prav tedaj odpravljaj, izposluje živila za Slovenijo: »Centrale na Dunaju so glede aprovizacije popolnoma odpovedale. Kranjska, Istra, Goriška in Trst stojijo pred katastrofo. Še za kakih 14 dni do enega meseca imamo žita, potem pa bomo brez vsakih zalog. Skrbelo se bo sicer, da dobimo nekaj živeža iz Hrvatske, vendar ne smemo pričakovati večjih množin od tam, ker Hr-

⁴⁴ Za boljše poznavanje tega delikatnega problema bo treba preučiti še druge vire. Ker so za obstoje londonskega pakta vedeli tudi v Zagrebu, je morda prevladovalo mnenje: za Trst ne damo hrane, ker je prišel v italijansko interesno sfero. Sicer pa je bilo Narodno veče v Zagrebu ustanovljeno tako pozno, da v 3 tednih niso mogli dobro organizirati aprovizacije. O londonskem paktu in njegovi razveljavitvi je govoril dr. Korošec na ustanovnem zboru Narodnega sveta v Mariboru 26. 9. 1918 (AS, Narodni svet v Ljubljani, fasc. 3).

vatska zalaga v prvi vrsti Dalmacijo ter Bosno in Hercegovino, vrhtega se bojimo, da ne bomo imeli dovolj transportnih sredstev, da bi spravili živila iz Hrvaške na Slovensko. — Neobhodno potrebno bo to, da dobimo nekaj živeža takoj, ko bo tehnično izvedljivo, iz Amerike ali sploh iz antantnih držav. — V to svrho prosimo, da stopite že sedaj v dotiko z merodajnimi faktorji v inozemstvu, in sicer da bi se začelo tam takoj s potrebnimi predpripravami tako, da bi prišel živež v naše kraje takoj, ko bo pričel promet med našimi deželami in inozemstvom. — Za slovenske pokrajine in za Istro bi rabili za prva dva meseca sledeče množine: 1.) 20.000 ton žita, 2.) 1.500 ton masti, 3.) 2.500 ton zmrznjenega mesa...» V tujini naj Korošec dobi tudi zdravila, ki jih v Avstriji že močno primanjkuje, razsajajo pa gripa in druge bolezni.

Željo po hrvaških živilih so imeli v vsem prostoru od Gradca do Trsta. Najpozneje septembra 1918 je Friess ukazal, da mora Trst dobiti iz Hrvaške več živil kot Istra, ker se je bal neredov. Že znano graško pismo štajerske nemške ženske zveze pravi na nekem mestu: »...Če že Avstrija izpolnjuje svoje pogodbene obveznosti do Ogrske, naj tudi ta izpolnjuje svoje prehranjevalne obveznosti do Avstrije. — Ogrska ne dobavlja hrane v zadostni meri, če pa jo že dobavlja, diktira navijaške cene...»

Pripovedovanja o izvozu hrane iz Hrvaške v Avstrijo so se nadaljevala še ves, oktober in tudi po prevratu, torej novembra in še dlje. Tako je Voglär sporočil iz Maribora 12. oktobra Narodnemu svetu v Ljubljani, da so imeli 2. sejo in se tu na široko pogovarjali o dejstvu, da se spravlja iz Hrvaške in Ogrske velika množina blaga na tihotapski način in izključno nemške kraje. Najuspešnejša akcija bi pač bila, preprečiti vsak izvoz v tujino, — vendar razen te sugestije niso mogli storiti nič drugega. Dne 25. oktobra je Kejžar v Ljubljani v okviru Gospodarskega sveta navedel, da tihotapijo ljudje še vedno velike količine masti na sever, torej v Avstrijo, in da je to treba vsekakor preprečiti. Profesor Vesenjāk je enostavno predlagal, naj bi šli ljudje [najbrž nekateri člani Narodnega sveta] na štajersko opozoriti prebivalstvo, naj ne daje živine za vojaštvo. Člani sveta so sicer naprosili prof. Vesenjaka, naj bi v tem smislu agitiral na slovenskem štajerskem, lasti v Savinjski dolini, več kot to pa niso mogli napraviti.

Sorazmerno dovolj hrane je bilo v Prekmurju, ki pa je pripadlo Sloveniji šele avgusta 1919. Tudi tu je cvetelo tihotapstvo; to še toliko bolj, ker je bilo stanje od oktobra 1918 do avgusta 1919 docela nepregledno.⁴⁵

Najmanj od oktobra 1918 dalje so se hitro širile panične vesti, da ni več organizirane oskrbe mest in industrijskih središč. Septembra 1918 so še sporočili, da morajo Goriški takoj dobiti kislo zelje po 65—70 kron za 100 kg, suhe slive po 200 K za 100 kg, konjsko salamo po 12 K za kg, stročji fižol po 330 K za 100 kg, potem pa so podobne vesti prenehale. Verstovšku se je 9. oktobra zdelo vredno sporočiti Narodnemu svetu v Ljubljano, kako mu je Jožef Mursa, veleposestnik v Krapjem blizu Cvena pri Ljutomeru, obljubil, da bo zbral zanj — za Narodni svet — dva vagona repe brezplačno za pomoč krajem, kjer trpe pomanjkanje. Dne 12. oktobra je Voglär v imenu Narodnega sveta za štajersko sporočil v Ljubljano, da so imeli tega dne v Mariboru 2. sejo in »se na široko razgovarjali o 'žalostnem dejstvu', da se spravlja iz Hrvaškega in Ogrskega velika množina blaga na tihotapski način in izključno nemške kraje«. — Narodni svet v Ljubljani je 27. oktobra res ukazal postajenačelnikom v Krškem, Sevnici, Rajhenburgu, Brestanici, naj preprečujejo tihotapstvo živil v Avstrijo.

Vsi so vedeli in občutili, da ni hrane od nikoder in da ni upati na skorajšnjo zadostno pošiljko od koderkoli. Zato je ostal v sferi teorije tudi

⁴⁵ Ferid D. Keršovan, Spomini na gospodarsko in socialno življenje v Prekmurju, Kronika XII, št. 3, Ljubljana 1964, str. 179.

sklep 2. seje ljubljanskega predsedstva Narodnega sveta z dne 7. septembra, ki se glasi: »Oficialni minimum Narodnega sveta naj bo, da se mora obvarovati jugoslovanski državi suvereniteta nad Trstom, da pa se dovoli Italijanom najširša avtonomija. Iz tega razloga je predsedstvo še 27. oktobra sklenilo, naj se izdela manifest, kejr bodi zapisano, da prevzame predsedstvo Narodnega sveta prehrano in preskrbo Kranjske, [slovenske] Štajerske, Trsta, Istre in Goriške kot izvršilna oblast Narodnega veča v Zagrebu.« (Slovenskega dela Koroške ta sklep ne citira!) Ob tej priložnosti so celo izračunali, da potrebuje ves slovenski narod mesečno 100 vagonov krompirja, 60—75 vagonov moke in 2 vagona masti.

Vendar so se še 29. oktobra dogovorili s Paulom, da ne sme priti do nobene rekvizicije brez dovoljenja Narodnega sveta v Ljubljani. Kako je kljub splošni nervozi in kljub hitremu končavanju vojne bila vsa ostala civilna aktivnost počasna, vidimo iz Koroškevega sporočila Brezigarju, da bo Narodno veče razpravljalo o aprovizaciji v torek po 25. oktobru, torej dne 29. oktobra; tu da se bo odločilo, kako naj se uredi samostojna aprovizacijska služba za slovenske dežele s pomočjo dobav iz Hrvaške.⁴⁶

Nemoč glede rešitve prehranjevalnega problema je predsedstvo Narodnega sveta pokazalo tudi na svoji seji dne 26. oktobra, ko je zahtevalo — seveda le verbalno —, naj prebivalstvo zadrži izvoz živil iz domačih krajev, in na seji naslednjega dne predlagalo, naj Narodni svet aktivira centralni prehranjevalni urad, ki bo skrbel za vso prehrano in preskrbo. To je storil na predlog člana Hribarja, ki je svoj predlog utemeljeval takole: »Glede na to, da državna prehranjevalna služba grozi popolnoma odpovedati in bi zaradi tega utegnile nastati nedogledne posledice, moramo ustanoviti za vso Slovenijo in Istro lastni urad za prehrano in preskrbo ter pozvati deželno predsedstvo za Kranjsko, da temu uradu odstopi deželni prehranjevalni urad za Kranjsko z vsem pripadajočim aparatom in z vsemi organizacijami.«

Prehrana na slovenskem Koroškem je bila še bolj težavna kot na Kranjskem. Na seji Narodnega sveta za Koroško dne 17. oktobra so razpravljali o tem, da bi tudi tam ustanovili gospodarski odsek, kajti skrbelo jih je zlasti prehranjevanje industrijskih krajev. Na naslednji seji 24. oktobra so že mogli konkretno ugotoviti, da imajo boroveljski delavci hrane za dva do tri mesece, na Prevaljah pa da živijo iz rok v usta in da se ne morejo oskrbeti s hrano niti za teden dni. Veliko blaga da ni niti v Šmihelu niti v Globasnici in drugje. Tod da so kupovali ljudje žito po 16 kron kilogram, torej skoraj po desetkrat višji ceni od normale in da so ponekod odtehtali oziroma plačali v naturi enako mero žita za enako težo ovce. Kot povsod so se tudi na Koroškem zanašali na živila iz Hrvaške, saj je krožila novica, da je na Hrvaškem blaga več kot dovolj. Občina Pliberk, so ugotovili, ima 4000 prebivalcev, od tega je 3000 ljudi brez oskrbe; podobno sorazmerje je tudi v Mežici in še ponekod. Vsega skupaj je bilo na takratnem slovenskem Koroškem nekako 15.000 ljudi brez oskrbe.⁴⁷

⁴⁶ AS, Narodni svet v Ljubljani, fasc. 3 (Koroško pismo ima datum Dunaj, 25. 10. 1918).

⁴⁷ AS, Narodni svet v Ljubljani, fasc. 3, Spisi odsekov (Narodni svet za Koroško; Narodni svet v Mariboru).

Zusammenfassung

DIE SLOWENEN UND DIE WIRTSCHAFTSLAGE WAHREND DES ERSTEN WELTKRIEGES

Jože Šorn

Der Nationalrat in Ljubljana, der Mitte August 1918 in der Absicht konstituiert wurde, das slowenische Volk organisiert aus der zerfallenden Habsburger Monarchie herauszuführen, zählte außer den Politikern auch Wirtschaftswissenschaftler, Praktiker und Theoretiker, zu seinen Mitgliedern. Diese sollten alles Notwendige dafür vorbereiten, das slowenische Wirtschaftspotential konzentriert zusammenzufassen, damit es so gestärkt den Umbruch erwarten und in den neuen nationalen Staat jugoslawischer Prägung einbezogen werden konnte.

Auf die gesamte Aktivität des Nationalrates in Ljubljana wirkte sich die Entwicklung der Lage der Weltwirtschaft stark aus. Beeinflußt wurde die Tätigkeit des Nationalrates z. B. vom Zerfall des Goldstandards, von der immer stärkeren Einmischung staatlicher Dienststellen in den Umgang mit Nahrungs- und Industriegütern, von dem immer größer werdenden Mangel an Lebensmitteln, von des sich immer stärker entwickelnden Inflation u. ä. Die im Nationalrat versammelten Politiker und Wirtschaftsfachleute diskutierten viel über diese Erscheinungen. Hauptgesprächsstoffe waren eine neue Geldwährung für das jugoslawische Gebiet der zerfallenden Habsburger Monarchie, die Versorgung mit Nahrungsmitteln, die Konzentrierung aller slowenischen Genossenschaften, das Schicksal der Gelder, die dem früheren Staat als »Kriegsdarlehen« ausgehändigt worden waren usw. Die Mitglieder des Nationalrates konnten aber nur Theorien und Prognosen aufstellen, um sich auf diese Weise auf den Umbruch vorzubereiten. Sie besaßen weder die Legislative noch die Exekutive. Doch liefert die gesamte Aktivität des Nationalrates einen überzeugenden Beweis dafür, daß die führende Gruppe der slowenischen Bourgeoisie den Ereignissen, die die Entstehung des neuen jugoslawischen Nationalstaates herbeigeführt hatten, nicht teilnahmslos gegenüberstand.

Komisija za ekonomsko zgodovino Jugoslavije pri Zvezi društev zgodovinarjev Jugoslavije izdaja specializirano revijo

ACTA HISTORICO-OECONOMICA IUGOSLAVIAE

Interesente vabimo, da jo naročijo pri Školski knjigi, 41000 Zagreb, Masarykova 28.

Inštitut za narodnostna vprašanja, YU-61000 Ljubljana, Cankarjeva 5/II, tel.: 210 964, 210 879 in 210 823 izdaja revijo

RAZPRAVE IN GRADIVO — TREATISES AND DOCUMENTS

Doslej je izšlo štirinajst številk revije »RIG« v devetih zvezkih. Prispevki v njih obravnavajo novejšo zgodovino in sodobno problematiko položaja slovenskih manjšin v sosednjih državah, kakor tudi razvoj mednarodnih odnosov doma in v svetu.

Za zgodovinarje so posebej zanimive nekatere analize ljudskih štetij v našem zamejstvu, nekateri širši prikazi razvoja naših manjšin v pojnovnem obdobju, retrospektivne bibliografije in številni dokumenti iz boja naših manjšin za doseg polne enakopravnosti. Zvezek 9—10 (december 1979) tako npr. objavlja poleg izbora dokumentov glede Slovencev v Italiji tudi celotno avstrijsko zakonodajo glede koroških Slovencev iz let 1972—1977. Zadnji zvezek (13—14, november 1981) je v celoti posvečen jugoslovanskemu predlogu za Deklaracijo OZN o pravicah manjšin v svetu.

Z izjemo števil 1 in 2 iz leta 1960 lahko na inštitutskem naslovu naročite še vse številke »RIG«.

V tisku je nova dvojna številka »Razprav in gradiva«.

Inštitut izdaja tudi samostojne publikacije, ki prinašajo obsežnejše prikaze in prevode v tuje jezike. Med njimi so za zgodovinarje zanimive še zlasti naslednje:

- Luka Sienčnik — Bogo Grafenauer: Slovenska Koroška.**
Seznam krajev in politično-upravna razdelitev. Ljubljana 1945.
(kmalu razprodano) 20 din
- Lavo Čermelj: Il vescovo Antonio Santin e gli Sloveni e Croati delle diocesi di Fiume e Trieste—Capodistria.** Ljubljana 1953.
(kmalu razprodano) 50 din
- Lavo Čermelj: Tržaško ozemlje ter goriška in videmska pokrajina.** Ljubljana 1958. 20 din
- Lavo Čermelj: O ljudskem štetju v Trstu l. 1910.** Zagreb 1958. 20 din
- Drago Drušković: Carinthian Slovenes: Some Aspects of Their Situation.** 18 years after the signing of the Austrian State Treaty. Ljubljana 1973. 40 din
- Sodobna vprašanja slovenske in hrvaške manjšine v Avstriji.** Ljubljana 1976. 10 din
- Actual Questions of the Slovene and Croat Minorities in Austria.** Ljubljana 1976. 30 din
- Aktuelle Fragen der slowenischen und der kroatischen Minderheit in Österreich.** Ljubljana 1976. 30 din
- Problem manjšin v jugoslovansko-avstrijskih odnosih.** Članki in dokumenti. Beograd 1977. 50 din
- Le problème des minorités dans les rapports yougoslavo-autrichiens.** Recueil d'articles et de documents. Beograd 1977. 50 din
- Manjšine — most med narodi.** Ljubljana 1980. 20 din
- Minorities: Bridge Among the Nations.** Ljubljana 1980. 30 din